

YAKINDOĞU ÜNİVERSİTESİ

FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI BÖLÜMÜ

MEZUNİYET ÇALIŞMASI

KONU: SAMSUN İLİ

HAZIRLAYAN: ALTINAY DAĞLI

960045

4-C

**HAZİRAN 2000
LEFKOŞA**

ÖNSÖZ

Bu mezuniyet çalışması Yakın Doğu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yeni Türk Edebiyatı kapsamı içerisinde hazırlanmıştır.

Bu çalışmamda Karadeniz Bölgesi'nin önemli illerinden biri olan "SAMSUN" ilinin coğrafyası,tarihi ve kültürel öğelerini anlatmaya çalıştım.

Bu mezuniyet çalışmasının hazırlanmasında yardımcı olan Yakın Doğu Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı Doç.Dr.Bülent Yorulmaz'a teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

A.) ÖNSÖZ	2
B.) İÇİNDEKİLER	3
C.) GİRİŞ	4
D.) DOĞAL YAPI	5
Genel Konum	5
Yeryüzü Şekilleri	5
İklim	6
Nüfus	6
E.) TARİH	
İlin Adının Kaynağı	7
Yazılı Tarih Öncesi	7
Yazılı Tarih	
Romalılar Dönemi	13
Bizans Dönemi	13
İslam Uygarlıkları Dönemi	14
Anadolu Selçuklar Dönemi	14
Osmanlı Dönemi	17
Mütareke ve Milli Mücadele'de Samsun	26
Mustafa Kemal Samsun'da	28
F.) KÜLTÜR	
Kültürün Tarihsel, Toplumsal Evrimi	32
Cumhuriyet Dönemi	37
Kültürel Geleneğin Öğeleri	38
Kültürel Etkinlikler	54
G.) KAYNAKÇA	56

GİRİŞ

Bu mezuniyet çalışmasında Samsun ilinin coğrafyası,tarihi,kültürel özellikleri anlatılmaya çalışıldı.

Samsun,Karadeniz Bölgesi'nin orta kesiminde yer alır.Yeşilirmak ve Kızılırmak havzaları içinde kalmıştır.Genellikle ılıman bir iklime sahip olup,özellikle kıyı kıyı kesimi bol yağış alır.Samsun nüfus varlığı bakımından en önemli illerden birisidir.19 Mayıs 1919'da Atatürk'ün Samsun'a çıkışı ile Samsun ili tarihindeki konumunu almıştır.

DOĞAL YAPI

GENEL KONUM: Samsun Karadeniz Bölgesi'nin orta kesiminde 37 derece 08' ve 34 derece 25' doğu boylamları ile 40 derece 50' ve 41 derece 45' kuzey enlemleri arasında yer alır.

9.579 km²'lik alanıyla Türkiye topraklarının % 1,2'sini kaplayan il, doğudan Ordu; güneyde Tokas, Amasya, Çorum; batıdan Sinop; kuzeyden ise Karadeniz'le çevrilidir.

YERYÜZÜ ŞEKİLLERİ: Yeşilirmak ve Kızılırmak havzaları içinde kalan Samsun İli, Karadeniz kıyısı ile iç kesimlerde kıyıya koşut olarak uza-nan dağ sıraları arasında bulunmaktadır. Samsun'da Kuzey Anadolu Dağları sırasının yükseltileri daha doğudakilere göre oldukça düşüktür. İl topraklarının % 44,9'unu kaplayan dağlar, ilde en ağırlıklı yeryüzü şekilleridir. Güneyde Karadeniz'e koşut olarak uzanan dağ sıraları kıyı şeridindeki ovalar arasında ekonomik bakımdan büyük değer taşıyan platolar yer almaktadır. Platolar il topraklarının % 37,2'sini kaplarken, ovaların payı % 17,9'dur.

İldeki en önemli iki dağ sırası iç kesimlerde batıda yer alan Çangal Dağları ile doğuda yer alan Canik Dağları'dır. İlin en yüksek noktası ise yükseltisi 2.062 metreyi bulan Akdağ'dır. Akdağ Samsun-Amasya il sınırı üzerinde yer almaktadır.

Samsun yerüstü su kaynakları bakımından zengin bir ildir. Ülkenin en büyük akarsuları olan Kızılırmak ve Yeşilirmak, il kıyılarında Karadeniz'e dökülür. İl topraklarının güneyinde dağlar arasında akan bu akarsular kıyıya yaklaştıkça geniş deltalar oluşturur. Kızılırmak'ça oluşturulan Bafra Ovası ile Yeşilirmak'ça oluşturulan Çarşamba Ovası ilin ve ülkenin önemli ovalarıdır. Bu iki ova arasında kıyı şeridi boyunca uzanan Samsun kıyı ovası bulunmaktadır. İlde Yeşilirmak ve Kızılırmak'tan başka çok sayıda küçük büyüklü akarsular vardır. Bunların başlıcaları Mert Irmağı, Terme Çayı, Karaboğaz Deresi, Abdal Deresi ve Kürtün Çayı'dır. Tüm bu akarsular iç kesimlerde il topraklarını vadilerle parçalamıştır. Kıyıda ise beraberlerinde taşıdıkları alüvyonlarla düzlükler oluşturmuşlardır.

Samsun'da birçok göl vardır. Bafra ve Çarşamba ovaları üzerindeki çukurluklarda oluşmuş küçük büyüklü birçok gölün çevresi sazlık ve bataklıktır. Bafra gölleri içinde en önemlileri, Karaboğaz Gölü, Balık Gölü, Dutdibi Gölü, Liman Gölü, Uzungöl, Hayırlı Göl, İncegöl, Cernek ve Tombul Göl'dür.

Çarşamba göllerinin başlıcaları ise Dumanlı Göl, Akarcık Gölü, Akmaz Gölü ve Koca Göl'dür. Terme ilçe merkezinin kuzeyinde yer alan Simenit Gölü ile Akgöl Ladik Ovası'nın doğusunda yer alan Ladik Gölü ilin öteki gölleridir. Samsun'un Karadeniz'de uzun bir kıyısı vardır. Kıyılar fazla girintili ve çıkıntılı değildir.

İKLİM: Büyük kesimi Karadeniz kıyısında yer alan Samsun'un iklimi genellikle ılımandır. Özellikle kıyı kesimi bol yağış alır. Güneye gidildikçe yer yer İç Anadolu iklimi özelliklerine rastlanır. Merkez İlçe'de yıllık sıcaklık ortalaması 14'4 derece , yıllık yağış miktarı ise 735 mm'dir. Ortalama rüzgar hızının 2 m/sn olduğu ilde egemen rüzgar yönü yıl içinde 3.119 kez esen güneybatıdır.

NÜFUS: Samsun, Türkiye'nin nüfus varlığı bakımından en önemli illerinden biridir. 1980'de il 1 milyonu aşan nüfusuyla, ülkenin 7. büyük iliydi. Aynı yıl il nüfusunun ülke toplam nüfusu içindeki payı % 2,4 gibi çok yüksek bir düzeydeydi. Nüfus varlığının önemine ilişkin bir başka gösterge olan yoğunluğu da Samsun'da çok yüksektir. 1980'de ilde km²'ye 105 kişi düşerken, ülke genelinde km²'de 58 kişi yaşıyordu.

Samsun nüfus varlığı açısından olduğu kadar, nüfusun gelişme dinamiği bakımından da önemli bir ildir. 1927-1980 döneminde il nüfusu 3,5 katını aşmıştır. Genel olarak genç bir yaş yapısı olan il nüfusunun cinsiyete göre dağılımında erkek ve kadın oranları birbirine oldukça yakındır.

TARİH

İLİN ADININ KAYNAĞI:Samsun İli'nin en eski adı, İÖ VII. Yy'a, Miletos-lular'ın Karadeniz kıyılarında koloniler kurmaya başladıkları döneme dayanmaktadır. Doğu Karadeniz kıyılarındaki bu kolonilerden biri, bugünkü Samsun Kenti'nin olduğu yere konumlanan Amisos'tu. Bu kent uzun yüzyıllar boyunca canlı bir ticaret merkezi olageldi. Bu özelliği nedeniyle de sık sık saldırı ve yağmalara uğradı. Bu saldırılardan birinde, XI.yy'da, Danişmendliler, Amisos Kenti'ni alamayınca kentin üç kilometre uzağında, "Yeni Amisos" adıyla yeni bir kent kurdular. Daha sonraki yüzyıllarda Simisso, Samisun gibi değişikliklere uğrayan kentin adı,İslam kaynaklarında Samsun biçiminde yer aldı. Bu ad, günümüze değin değişmeden geldi.

Samsun'u da kapsayan yöre ise, Antik Çağ'da Pontos Polemoniacus olarak anlı-yordu. Anadolu Selçukluları Dönemi'nde Canik yöresi olarak adlandırılan Samsun ve çevresi, Osmanlı döneminde Canik Sancağı içinde yer aldı.

YAZILI TARİH ÖNCESİ : Samsun yöresinin Yazılı Tarih Öncesi dönemlerini aydınlatan çalışmalar, 1940-1941'de, Kılıç Kökten, Nimet Özgüç ve Tahsin Özgüç başkanlığında başladı. Türk Tarih Kurumu adına yürütülen bu araştırma ve kazılarda saptanan en eski buluntular, Samsun il sınırları içinde Paleolitik Dönem'den bu yana yerleşildiğini göstermektedir. Kılıç Kökten'in Tekeköy Düz yerleşme yerinde bulduğu ve Paleolitik dönemin ilk evrelerine tarihlenen el baltaları, ilin en eski prehistorik buluntularını oluşturmaktadır.

Tekeköy, Samsun'un yaklaşık 14 km. güneydoğusunda, Samsun-Çarşamba demir-yolu üstündedir. Ele geçen buluntular, avcılık ve toplayıcılıkla geçinen taş devri insanının kullandığı araç gereçlerdir. Aynı yerde, Fındıcak Vadisi içinde, aynı döneme tarihlenen yaklaşık 18 mağara ve kaya sığınağı, bu el baltalarının sahiplerinin barınakları olması gerekir.

KALKOLİTİK DÖNEMİ-İLK TUNÇ ÇAĞ : Samsun İli'nde ortaya çıkarılan paleolitik dönem buluntularından başka yazılı Tarih Öncesi dönemleri, Dündartepe ve İkiztepe yerleşme yerlerinin en eski kültür katlarını oluşturan Kalkolitik Dönem'le sürmektedir.

Samsun'un 3 km. güneydoğusunda Mert Irmağı kıyısındaki Dündartepe yerleşmesi araştırmaları ilk kez 1940'ta başlatıldı.Araştırmalarda, en eski katmanı olarak Kalkolitik Dönem katmanı saptandı. Bu yerleşme, Orta Anadolu Kalkolitik/İlk Tunç Çağ kültürünün Karadeniz'deki uzantısıdır.

Dündartepe kültürün, mimari açıdan Orta Anadolu karakteri taşır. Mimari malzeme, çürümüş hatıl izlerinin, odun parçalarının da gösterdiği gibi ağaçtır. Çit duvarlar kalın kerpiç sıvalıdır. Temelde de taş kullanılmıştır.

El yapımı çanak çömlek, teknik ve biçim açısından dört yerleşmede de hemen hemen aynıdır. Biçim olarak Orta Anadolu Kalkolitik çanak çömleklerine benzerler. Üstlerindeki bezemelerin benzerleri, Orta Anadolu'nun yanı sıra Batı Anadolu'da da görülmüştür. Dündartepe Kalkolitik Dönem yerleşmesi yaşantısına ışık tutacak buluntular, pişmiş toprak ağırşak ve ağırlıklar, kemik araç gereçler ve obsidyenlerdir. Ağırşak ve ağırlıklar dokuma ve eğirme zanaatının bilindiğine, obsidyen ise ticaret ilişkilerine işaret etmektedir. Çakmaktaşı bıçaklar, el değirmenleri ve çanak çömleklerle açkılamaya yarayan taşlarda öbür buluntular arasındadır.

Dündartepe'de Kalkolitik katmanın üstündeki katman, "II. Dündartepe" olarak bilinen ve Dündartepe kazıbilimcilerince Bakırçay olarak adlandırılan İlk Tunç Çağ'dır. İlk Tunç Çağ, höyükte, tepede ve etekte olmak üzere üç yerde saptanmıştır. Büyük bir yangınla sona eren İlk Tunç Çağ kültürünün en önemli kalıntısı, dört köşeli bir yapıdır. Yapı ağaçtan yapılmıştır. Kalın sıva izleri Kalkolitik katmanda olduğu gibi, çit yapıya işaret etmektedir.

İlk Tunç Çağı kültüründe çanak çömlek yine el yapımıdır. Boya astar ve açkısı çanak çömlek tekniğinde yüksek bir işçiliği yansıtmaktadır. Biçimler Orta Anadolu İlk Tunç Çağ tiplerini andırmakla birlikte, Karadeniz Bölgesi'ne özgü yerel özelliklerde taşır. Aynı kültür, maden buluntuları açısından da çok zengindir. Mızrak uçları, madeni balta gibi savaş araç gereçleri, çiviler, iğneler, bizler, çuvaldızlar, dergiler, geyik boynuzu kökünden yapılmış çekiçler ve Dündartepe'nin en önemli buluntularından biri olan bir figürin, küçük buluntuları oluşturur.

Dündartepe'nin yaklaşık 14 km güneydoğusundaki Tekey 'de, İlk Tunç Çağ kültürünü bir mezarlık temsil etmektedir. Mezarlar, "toprak mezar" denen basit çukurlardır. Yan yana, düzenli biçimdeki gömülerin yanlarına ölü armağanı olarak çanak çömlek, bıçak, kama, küpeler ve bilezikler bırakılmıştır. Çanak çömlek, Dündartepe İlk Tunç Çağ kültürünü çağrıştırır. Madeni araç gereç, teknik ve biçim açısından yüksek işçilik özellikleri gösterir. Taş gereç topluluğuna yassı baltalar, topuz başı, çakmaktaşı ve obsidyenlerden bıçaklar, el değirmenleri oluşturmaktadır.

Bulgular, Tekeköy'ün İlk Tunç Çağ'da mezarlık olarak kullanıldığını östermektedir. Mezarlığın ait olduğu yerleşme ise kesinlikle saptanamamıştır. Çevredeki en yakın yerleşme Dündartepe'dir. Ancak, Dündartepe İlk Tunç Çağ kültüründe ölülerin yerleşme içine gömüldüğünü gösteren toprakmezarlar ortaya çıkarılmıştır. Yörede yapılan yüzey araştırmaları, Fındıcak ve Çınarlıdere vadilerinde İlk Tunç Çağ yerleşmeleri olabileceği izlenimini uyandırmıştır.

Samsun'un 46 km. güneyindeki Kavak Höyüğü de, 1941'de, Dündartepe ekibince araştırılmıştır. Osmanlı-Selçuk ve Bizans-Roma kültür katlarının altında Geç Helenistik, onun altındada karışık bir katmandan sonra, Bakırçam olarak adlandırılan İlk Tunç Çağ kültür katmanı saptanmıştır. En önemli yerleşme burada İlk Tunç Çağ'da olmuş, araştırmalar bu dönem mimarisini, ölü gömme geleneğini ve çanak çömlek gibi buluntuları ortaya koymuştur.

Kavak İlk Tunç Çağ mimarisinde ev temellerinin büyük taşlarla yükseltilmiş olması, her evin bir kale gibi kurulduğuna işaret etmektedir. Ölü gömme geleneği Tekeköy'dekine benzemektedir. Basit çukurlar, mezarları oluşturur. Ölü armağanları zengindir. Buluntular, ölümlerin yaşanılan yerlere, ancak özel olarak ayrılmış bir bölgeye gömüldüklerini göstermektedir.

El yapımı çanak çömlek, biçim bakımından, Orta Anadolu İlk Tunç Çağ kültürlerinden Alacahöyük/Çorum ve Alishar/Yozgat çanak çömlekleriyle aynıdır. Dokumacılık yapıldığına işaret eden ağırşak ve ağırlıklar, taş bıçaklar, kemik bizler, çuvaldız ve çekiç-baltalar, öbür küçük buluntulardır.

Dündartepe, Tekeköy ve Kavak gibi yerleşmeler, Kuzey Anadolu'yla Orta Anadolu arasındaki kültür alışverişini, kültür birliğini ortaya koymaktadır. Yerleşme tipleri birbirlerinin aynıdır. Adı geçen yerleşmelerde elde edilen İlk Tunç Çağ kültürü buluntuları kendi içinde farklılıklar göstermekle birlikte, Alacahöyük, Pazarlı ve Alishar gibi Orta Anadolu İlk Tunç Çağ kültürlerinin birer tekrarıdır.

Kazı çalışmalarıyla kısmen ortaya çıkarılan bu yerleşmelerden başka yüzey araştırmaları sonucu, aynı yörede pek çok yerleşme saptanmış ve bunların ortak özellikleri ortaya konmuştur. Saptanan İlk Tunç Çağ yerleşmelerinden biri Kuşçular Köyü yakınındaki Cirlek Tepe, bir başkası da İkiztepe'nin yaklaşık 6 km. güneydoğusundaki Sivritepe'dir. Her iki höyükte de Dündartepe II kültürüyle çağdaş yerleşmeler saptanmıştır. Ladik Ovası'ndaki Yüktepe, Höyüktepe ve Samsun'un güneyindeki Alevitepe, Kurnaztepe ve Kilisetepe, aynı araştırmalar sırasında bulunan ve İlk Tunç Çağ buluntuları veren öbür yerleşmelerdir.

1940-1942'deki bu araştırma ve kazılardan başka, 1974'te Bahadır Alkım başkanlığında başlatılan ve Önder Bilgi Başkanlığında sürdürülen İkiztepe kazıları da, Samsun'un Yazılı Tarih Öncesi dönemlerini aydınlatmaya amaçlamaktadır. Bafra'nın 7 km kuzeybatısındaki İkiztepe, dört yükseltiden oluşan bir höyüktür. Bu dört yükseltide yapılan araştırma ve kazılarda, höyükte Kalkolitik Dönem'de İlk Tunç Çağ'ın çeşitli evrelerinde (I, II, III) ve Hitit öncesi dönemlerde yerleşildiğini ortaya koymuştur. İkiztepe kültürü, ahşap mimarisi, çanak çömleği ve küçük buluntularıyla temsil edilmektedir. Burada yapıların Kalkolitik Dönem'den başlayarak, bütün dönemlerde ahşap olduğunu gösteren karbonlaşmış hatıl parçaları, işlenmemiş ve yanmış ahşap mimari elemanları, yine yanmış sıva bulunmuştur.

Düzletilmiş tabana ahşap kasnak, üstlerine tomruklar konduğu, tomruk aralarının çamurla doldurulduğu ve bunun çamur sıva ile kaplandığı, damların eğik olduğu ve sazla örüldüğü saptanmıştır. Bu özellikleriyle İkiztepe Tunç Çağ mimarisi, Balkanlar ve Doğu Avrupa Tunç Çağ mimarlık tekniğiyle ilişki içindedir.

İkiztepe’de Kalkolitik ve ilk Tunç Çağ’dan sonraki katmanı, Hitit öncesi dönem oluşturmaktadır. Hitit Öncesi Dönemde, İlk Tunç Çağ’ın son evresine yaklaşık İÖ XXII. yy-XIX.yy’a tarihlenmektedir.

Bu dönem, İkiztepe’deki I. Yükseltide ortaya çıkarılan nekropolle temsil edilmektedir. Yaklaşık 100 mezarın açığa çıkarıldığı nekropolde çok sayıda ölü armağanı ele geçmiştir. Çoğu tunçtan yapılmış olan bu buluntular, mızrak uçları ve kama gibi çeşitli silahlar, yüzük, küpe, bilezik gibi süs eşyaları ve çanak çömlektir. Kaşıklar, ağırlıklar, ağırşaklar ve bir figürün parçası, pişmiş toprak buluntular, iğneler, bizler, spatulalar, kemik iğneler, yassı kolcuklu bir balta, kesiciler, maden buluntular arasındadır.

Bu buluntular, İkiztepe’nin Kalkolitik Dönem’de ve İlk Tunç Çağ I’de Batı Anadolu, Ege Adaları ve Balkanlar’la, İlk Tunç Çağ II ve III’te de Orta Anadolu ile sıkı kültürel ilişkileri olan bir yerleşme olduğunu ortaya koymaktadır.

YAZILI TARİH

HİTİTLER-KAŞKALAR DÖNEMİ:Samsun yöresi yerleşmelerinde saptanan İlk Tunç Çağ kültürlerinin üstündeki Hitit kültürü katmanları ve buluntularıyla, Samsun İli'nin Yazılı Tarih dönemleri başlamaktadır. İkiztepe'deki katmanlaşmada İlk Tunç Çağ üstünde ortaya çıkarılan Geçiş Çağı katmanları Hitit Öncesi dönemleri kapsamaktadır. İkiztepe'de 6 evresi saptanan Hitit Öncesi Dönem'de maden teknolojisinin gelişmesi mimariyi de değiştirmiş, yapılarda dilinmiş tahtalar, ince latalar kullanılmaya başlanmıştır. Tabanlar bastırılmış toprak sıvalıdır.

Dündartepe'de "III. Dündartepe" kültürü olarak bilinen Hitit Dönemi kültür katmanlarında 3 yapı katı ortaya çıkarılmıştır. İlk katta yangın sonucu terk edilmiş bir ev, tuğlalaşmış kerpiç duvarlar, çanak çömlek parçaları bulunmuştur. Bu katman, çanak çömlek ve damga mühürlere bakılarak, İÖ 1500-1200 arasına tarihlenmektedir. İkinci yapı katmanı, aynı tür buluntularıyla yine 1500'lere tarihlenmektedir. Üçüncü yapı katı ise daha eskidir.

Maden buluntular, Hititler'in hem krallık hemde imparatorluk dönemi madeni yapıtlarının özelliklerini taşımaktadır. Madeni buluntuların arasında mızrak uçları, silahlar, saplı çakılar, baltalar gibi silahların yanı sıra, küpe ve bileziklerde vardır. Tekeköy'de de, en üstteki kültür katmanı Hitit Dönemi'ne tarihlenmektedir. Buradaki çanak çömleklerle ağırşak, ağırlık ve topuz başları gibi buluntular Hitit kültürünün özelliklerini taşımaktadır.

Bu kazı ve araştırmalar, Samsun İli tarihinin yanı sıra genel Hitit tarihinin aydınlamasında büyük ölçüde yardımcı olmuştur. Hitit devlet sınırı kuzeyde zaman zaman genişlemiş, zaman zamanda asıl çizgisine çekilmek zorunda kalmıştır. Önemsiz bir Hitit merkezi olarak gözüken Kavak stratejik açıdan Amasya-Samsun yolunun kolayca denetlenebileceği bir konumdadır.

KOLONİLEŞTİRME DÖNEMİ:Karadeniz'in kuzey kıyıları ardında yaşamakta olan İskit boyunun saldırıları karşısında, Kafkaslar üzerinden güneye, Doğu Anadolu'ya doğru sarkan Kimmen akıncıları ve onları kovalayan İskit yığınları, İÖ 700'den sonra Karadenizin Anadolu kıyılarındaki ulaştılar. Bu arada Anadolu'nun Ege kıyısındaki halkları, özellikle Miletoslular ve Fokaeialılar, Karadeniz kıyısında yeni yerleşmeler kurmaya ve Karadeniz ticaretini buralardan yürütmeye çalışıyorlar.

İÖ VII. yy sonunda, Orta-Batı İran yaylasında bağımsız bir devlet kuran Med oymakları, Asur Devleti'ni yıktıktan sonra Doğu Anadolu'yu ele geçirdiyse de, kıyılardaki kolonilere söz geçiremediler. Bunlar İran'da kurulan Hersler'in karşısında bozguna uğrayınca Karadeniz kıyıları ardındaki yaylalarda Pers egemenliği başlamış oldu. (İÖ 550).

PERSLER DÖNEMİ:Ünlü Pers İmparatoru I.Dareios, İmparatorluğu yeniden örgütlemeye giriştiğinde, Samsun, Kapadokya Satraplığı denilen büyük eyaletin sınırları içinde kaldı. Ancak, öbür kıyı kentleri gibi Samsun kolonistleri de, İlk Pers yönetimine karşı koydular. İmparator, koloni kentinin başına “Tiran” denilen zorba yöneticiler atadı.Kentleri, bu arada Samsun’u yıllık haraca bağladı. IV.yy’ın ortalarına doğru, Kapadokya Satrapı Datames, Samsun ve kıyı kentler üzerindeki otoritesini daha da artırdı. Ne var ki Persler,Samsun, Sinop ve Giresun kıyı kentlerinin toplumsal yaşamını etkileyemediler. İÖ 334’te, Pers gücünün zayıfladığı bir dönemde, Batı Anadolu’ya geçen Makedonya Kralı İskender, İÖ 332’de Pers askeri gücünü iyice yıprattı.

PONTOS KRALLIĞI DÖNEMİ: Pers soylularından Ktistes, İÖ 302’de Çankırı’da Ilgaz Dağı yakınındaki Kimita Kasabası’nı tahkim ederek çevre kasabalara varlığını kabul ettirdi. Kısa sürede Yeşilırmak çevresinde ve kuzeyde Kradeniz kıyılarında üstünlük sağladı. Böylece, Ktistes’in kurduğu bu genç krallığının sınırları içinde Pantos Kapadokyası adıyla yer aldı. Sonraları Pontos Krallığı adını alan bu ülkenin halkı, kıyılarda Yunan kolonilerinin halkıyla,eski Pers soylu aileleriyle bölgenin yerli topluluğunu oluşturdular.

Pontos hanedanı Pers kökenliydi ve Persler’in imparatorluk dönemine özgü toplumsal gelenekleri korumaktan yanaydılar.

İÖ 88’de Roma’nın Pontos üzerine kışkırttığı Bitinya Kralı III. Nikomedes’in ordusu Göksu Vadisi’nde Mitridates Evpator karşısında bozguna uğradı. Pontos Kralı Mitridates Evpator , Roma’nın yandaşına karşı kazandığı bu başarıdan sonra, Roma işgali altındaki topraklarda yaşayan halkı Roma aleyhinde kışkırtmaya başladı. Mitridates, Romalıları Anadolu’dan uzaklaştırmayı düşünüyordu. Nitekim Pontos Kralı, Batı Anadolu kıyılarına dek ilerledi. Ancak Lukullus komutasındaki Roma ordusu İÖ 71’de Likos Vadisi’nde Kabira’da Mitridates’in güçlerini kesin bir yenilgiye uğrattı ve Pontos egemenliğine son verdi.

Yenik Pontos Kralı doğuya doğru çekildi, Ermeni Prensi Tigran’ın yanına sığındı,yetenekli bir örgütçü ve savaşçı olan Evpator, İÖ 68’de yeniden düzenlediği birlikleriyle Roma ordusunu geri püskürtmeyi başardı. Romalılar, İÖ 66’da, Lukullus’ yeniden görevlendirdiler ve Pontos’un dirilişini önlemeye çalıştılar. Roma askerlerinin girdikleri her yeri yağmalamaları üzerine, komutanlığa daha sonra Pompeius atandı. Sonunda, Kırım’a çekilmek zorunda kalan Evpator’la beraber Pontos Devletde yok oldu.

ROMALILAR ÖNEMİ: Romalı Komutan Pompeius, Pontos topraklarını savaş ortakları arasında bölüştürdü. Samsun-Giresun arasındaki kıyı şeridini de, Çorum-Yozgat yöresinde yaşayan Galat oymaklarının önderi Deiotaros'a bıraktı. Ölen Pontos kralının oğlu Farnakes, Pompeius ile Sezar arasındaki siyasal çekişmelerden yararlanarak İÖ 49'da Samsun yöresini ele geçirdiyse de, İÖ 47'de Pompeius'u yenen Roma İmparatoru Sezar, yandaşı Galat önderi Deiotaros'la birlikte bölgede Roma egemenliğini yeniden kurdu. Samsun'un batı kesimleri, Deiotaros'un yönetimine bırakıldı. Roma'nın Bitinya valisinin oğlu Polemon da doğu kesimlere atandı. Buranın yönetimi Polemon'un oğlu II. Polemon tarafından bir süre sonra Roma imparatoru Neron' bırakıldı.

Kafkaslar'dan kalkan Lezgi (Laz) oymaklarının Doğu Anadolu kıyılarına büyük kitleler halinde gelişi bu zamanlarda oldu.

Roma İmparatoru I. Konstantinus'un (313-324) fermanıyla Hristiyanlık Roma Devletinin resmi dini olunca, Samsun bölgesi halkının yaşamı da önemli değişimlere uğradı.

395'te, İmparator Theodosius'un ölümüyle imparatorluk Doğu ve Batı olmak üzere ikiye bölündü. Samsun'da Bizans diye anılacak olan Doğu devletinin sınırları içinde yer aldı.

BİZANS DÖNEMİ: Amasya, Erzincan, Tokat, Çorum, Sivas-Yozgat, Gümüşhane ve Karadeniz'in doğu kıyı şeridi, Bizans Dönemi'nde "Pont Diyosezi" içinde yer alıyordu. Bölgede on bir vilayet vardı. Samsun bölgesi, merkezi Neokasareia'da olan Pontos Polemoniacus Vilayeti içinde idi. Daha sonraları ise, Armeniakon Theması içinde yer aldı. II. Mikhail zamanında, imparatorun eski silah arkadaşı Thomas'ça başlatılan ve yoksul Anadolu halkınca desteklenen ayaklanmalar sırasında, imparatora bağlı kalan iki themadan biri Armeniakon idi.

IX. yy başlarında, Bizans Pontos bölgesindeki durumunu güçlendirmek amacıyla, Samsun'un da içinde bulunduğu Armeniakon Theması'nı küçülterek doğu bölümünü Khaldia Theması'na dönüştürdü. 863'te Malatya Emiri Ömer, Samsun'u işgal etti. Ancak, batıdaki Paflagonia donanmasıyla yardıma gelip Araplar'ı püskürtmeyi başardı.

İSLAM UYGARLIKLARI DÖNEMİ: Araplar, Anadolu üzerine yönelik akınları sırasında, Karadeniz kıyılarına dek ilerlediler. Emevi Halifesi I.el-Velid döneminde düzenlenenseferde (705-715) Arap orduları Samsun yöresine geldiler. 715 te Bizans 'ın Anadolu Valisi Leon, büyük bir orduyla harekete geçerek Araplar'ı yöreden uzaklaştırdı. Bu başarının verdiği cesaretle de İstanbul'a yürüyerek, kendisini İmparator ilan etti (717). Bu sırada, Arap orduları yeniden Samsun ve yöresinde göründüler. Karadeniz kıyıları, özellikle Samsun, sık sık el değiştirdi, 718'de Bizanslılar'ın ,733'te Araplar'ın, 739'da da yeniden Bizanslılar'ın eline geçti. 802-829 arasında Araplar bölgeye sık sık akınlar düzenlediler.

Abbasi Halifesi el-Mustain döneminde (892-902), Tarsus Komutanı Emir Ebu Cafer Ahmed İbn İnanç et-Türki büyük bir ordusuyla, önce Amasya'yı aldı. Buradan sonra Samsun'dan Trabzon'a kadar olan Karadeniz kıyılarını ele geçirdi. Ancak Araplar buralarda uzun süre kalamadılar.

ANADOLU SELÇUKLULARI DÖNEMİ: 1071 Malazgirt Savaşından sonra, Türk güçleri Anadolu içlerine doğru yayıldılar. Türkmenler'in izlediği dört yoldan ikisi, Karadeniz Bölgesi'nden geçiyordu. Samsun ilk kez bu tarihte Türklerin eline geçiyordu. Ancak Türkmenler'in sürekli Bizanslıları takip etmelerinden dolayı savaşım alanı Marmara'ya doğru akıyordu, bu arada Samsun yeniden Bizanslıların eline geçti.

Türkler arasında saltanat kavgaları da devam ediyordu. Alp Arslan'a karşı aayaklanmış olan Kutalmışoğulları'ndan Süleymanşah, 1075'te, İznik merkez olmak üzere Anadolu Selçuklu Devletini kurdu. 1085'ta Antakya seferine çıkarken, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın ordularına yenik düştü ve öldü. Oğulları Kılıç Arslan ve Kulan Arslan tutsak edildi.

Başsız kalan Anadolu Selçukluları güçsüz düştüler ve Süleymanşaha bağlı Danişmendliler, bağımsızlıklarını kazandılar. 1086'da Samsun2a sefer düzenleyen Danişmendliler, Samsun yöresini ele geçirdiyselerde, kentin Bizanslı valisi imparatora bağlı kaldığından kent alınamadı. Ama, kentin 3 km. uzaklığında ikinci ve yeni ya da Müslüman Samsun adı verilen yeni bir kent kurdular. Sık sıkta sıkıştırmaya başladılar, ancak bir süre sonra iki kent arasında dostluk kuruldu ve ticaret başladı.

Türk baskılarından bunalan Bizanslılar Haçlı seferlerini başlattılar. 1097'deki ilk seferde Anadolu Selçuklulara karşı başarılı oldular, ancak toparlanan Danişmedli'ler ve Anadolu Selçuklu Devleti Haçlı seferlerini dağıttılar. İleri gelen bazı Haçlıları tutsak aldılar. Niksar'da hapsedilen tutsakları kurtarmak için Avrupa'da yeni Haçlı seferleri başlatıldı, ancak başarılı olunamadı. Anadolu Selçuklular ve Danişmedli'ler Haçlı seferlerini Amasya dolaylarında yıprattılar.

Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra, Anadolu Selçukluları güçsüzleştiler. I. Mesud (1116-1155) de Danişmendliler Anadolu'nun en güçlü devleti durumuna geldiler, ancak 1143'te Melik Muhammed'in ölümüyle patlak veren saltanak kavgası sırasında Danişmendliler büyük sarsıntı geçirdiler. 1155'te Anadolu Selçuklu tahtına çıkan II. Kılıç Arslan doğuda ve batıda toprak kazanmaya özen gösterdi. Bizanslıları 1160'da bozguna uğrattı ve Isparta-Denizli'ye yönelirken Danişmendlilerde fırsat bilerek Bafra'yı aldılar.

II. Kılıç Arslan 1178'de Danişmendli egemenliğine son verdi. 1186 yaşlılıktan dolayı ülkeyi 11 oğlu arasında paylaştırdı. Ardından taht kavgası başladı.

1296'da Anadolu, 4 mali bölgeye ayrıldı. Amasya ve Samsun yöresi Kemaleddin Tiflisi'nin payına düştü. Kemalettin Tiflisi halka sürekli zulm etti. Halk isyan ettiler ve halk Kemalettin Tiflis'e saldırmaya başladı. Sonuçta Kemalettin Tiflis Samsundan ayrılmak zorunda kaldı.

Sinop'ta egemen olan Mühezzibeddin Mesud, 1296'da Bafra ve Samsun'u ele geçirdi. Ancak İlhanlılar'ca görevlendirilen Mücireddin Emirşah, bir orduyla Samsun üzerine yürüdü ve kenti ele geçirdi. 1300'lerde İlhanlılar Anadolu'da vergi işini Nizamettin Yahya'ya verdiler. Bu kişi halka zulüm etti. Bu tarihlerde Samsun Anadolu'nun en önemli limanlarından biriydi. Hristiyan yani eski Samsun Cenevizlilerin eline geçmiş, Anadolu içlerinde Müslüman Samsun'lularla ticaret yapıyorlardı. Anadolu ise kargaşa içindeydiler. İlhanlılar'ın baskısı artıyor, Türkmenlerde her fırsatta ayaklanıyorlardı.

BEYLİKLER DÖNEMİ

İlhanlı Sultanı Ebu Said Bahadır Han döneminde (1317-1335). Emir Çoban Bey yönetiminde büyük güç kazandı. Oğlu Timurtaş'ı Anadolu Valiliğine atadı. Timurtaş 1318'de Anadolu Selçuklu Devlet'ini ortadan kaldırdı. Kaçabilenler, uç boylarındaki Türkmenler'in yanına sığındılar. 1327'de Emir Çoban Bey, İlhanlı merkezinde öldürülünce, Timurtaş yerine vekil olarak Eretna Bey'i bırakıp Memluklular'ın yanına kaçtı. Eretna Bey'den sonraki yöneticilerde başarısız oldular.

Gıyaseddin Mehmet bey döneminde beylik parçalandı. Amasya Valisi Hacı Şadgeldi paşa, bağımsız hareket ediyordu. Niksar ve Çarşamba dolaylarında egemen olan Tacettin Bey, Hacı Şadgeldinin üstünlüğünü tanıdı. 1318'de Timurtaş'ın elinden kurtulan Tacettin Bey, Ladik ve Samsun yöresine yerleşmiş ve burada Altınbaşoğulları diye bir beylik kurmuştur.

Altınbaş'ın atabeyi olan Taşan bin Emir, onun ölümünden sonra Vezirköprü, Havza ve Merzifon'da Taşanoğulları Beyliği'ni kurdu. Eretna Beyliği'nde ise saltanat kavgaları baş gösteriyordu. 1381'de Amasya Emiri Hacı Şadgeli öldürten Kadı Burhanettin Ahmet ülke yönetimini ele geçirdi. Taceddinoğulları, Kubatoğulları, Taşanoğulları, Bafra'da yerleşen beyler, Amasya'da egemen olan Hacı Şadgeldi Paşa'nın oğlu Ahmed'in üstünlüğünü tanıırken, Giresan ve Ordu yöresine egemen olan Hacı Emiroğulları, Kadı Burhaneddin'e bağlandılar. Hacı Emir oğlu Süleyman Bey, Taceddin Bey'i öldürdükten sonra, Kadı Burhaneddin, Niksar'ı ele geçirdi.

Osmanlı Padişahı, I. Beyazid, Anadolu'da birlik sağlamak istediğinden, Kadı Burhaneddin ile sık sık karşı karşıya geliyordu. Kadı Burhaneddin, Taceddinoğulları arasında başlayan taht kavgalarına karıştı. Kadı Burhaneddin Alpaslan'ı öldürttü 1394. Mahmut Çelebi'de Osmanlılar yardımıyla topraklarına kavuştu.

Kadı Burhanettin, 1398'de Akkoyunlu Kara Yusuf tarafından öldürülünce güçlü rakibinden kurtulan I. Beyazıt hemen harekete geçti ve Osmanlı yönetimini tanımak suretiyle, Ladik ve öbür bazı kaleleri Cüneyd Beye bıraktı. Samsun ve yöresi bir sancak durumuna getirilerek Müslüman olan Aleksandr'a verildi.

1402 Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid'i yenen Timur, Anadolu beyliklerini yeniden canlandırdı. Çelebi Mehmet, yöreyi tümüyle Osmanlı yönetimine sokmaya kararlıydı. 1417-1419 arasında Amasya Sancakbeyi Şehzade Murad'ın lalası Biçeroğlu Hamza Bey, sefer düzenledi. Osmanlılar önce Cenevizliler, kenti ateşe verdikten sonra gemileriyle kaçtılar. Candaroğulları Hızır Bey, Müslüman Samsun'u korumaya niyetlen-diyse de, bunun bir yararı olmadı ve yöreyi Çelebi Mehmed'e teslim etmek zorunda kaldı. Hristiyan Samsun'da yıkılınca Müslüman Samsun'un da bir önemi kalmadı.

OSMANLI DÖNEMİ

Taceddinoğulları'ndan Hüsameddin Hasan Bey ise, Çarşamba'da hüküm sürmeye devam etti. Lala Yörgüç Paşa, burasını da Osmalılara katmayı istediğinden, bazı hilelere başvurdu. Bunların birer oyun olduğunu anlayan Hasan Bey, kendiliğinden teslim oldu. Lala Yörgüç Paşa, Hasan bey'i tutuklatıp, Bursa'ya gönderdi. 1428'de, Çarşamba'yı ele geçirdi. Böylece, Samsun ve yöresi kesin olarak Osmalılara bağlandı.

İran'da Safevi hanedanının kurucusu Şah İsmail'in dedesi Şeyh Cüneyd, Anadolu'da Şiilik yayılması için çeşitli eylemlere başladıysa da, Cihanşah tarafından haman sınır dışı edildi. Bunun üzerine Osmanlılara başvuran Şeyh Cüneyd II. Murad'dan yerleşme izni istedi, ancak cevap olumsuz oldu. Karamanoğulları'na giden Şeyh Cüneyd, Varsak Aşireti'nin yanında barındı. Topladığı güçlerle Samsun ve Trabzon yöresine geldi. Samsun yöresinde bir süre kaldıktan sonra Trabzon üzerine yürüdü. Pontos İmparatorluğu'nu ele geçirmek istediysede, Trabzon Kalesi'ni alamadığı için geri dönmek zorunda kaldı.

Kanuni'nin oğulları Selim ile Bayezid arasındaki çatışmalar, Bayezid'in İran'a kaçmasıyla son bulmuştu. Bayezid'in İran'a kaçmasıyla son bulmuştu. Bayezid'in İran'dan geri dönmesi olasılığına karşı, Rumeli askerleri Amasya ve Tokat arasında bekletiliyordu. Ama Samsun ve Çorum'u da içine alan bölgede 40-50 kişilik suhte bölükleri yine de rahatça geziyor, yaptıkları soygun ve zulümlerle halkı yıldırıyorlardı.

1559'da Samsun kadısı merkeze gönderdiği mektupta Ladik Kazası'nda Çölmek-oğlu adlı bir suhtenin 25 kişiden oluşan arkadaşlarıyla Amasya ile Samsun arasındaki bölgede yaptıkları zulümleri anlatıyordu. Bunlar, Ladik yakınlarında 4 kişiyi öldürmüşler, halkın canına ve malına saldırmışlardı. Amasya yöresinde tutunamayan bazı suhte bölükleri, Canik'e geçerek eylemlerini orada sürdürüyorlardı.

1564-1566 arasında suhte öğrenci olayları, Kastamonu, Bolu, Canik çevresi kent, kasaba ve köylerini kapsayan geniş dağlık ve ormanlık bölgede yoğunlaştı. Bir önceki yıl yöreye 150 adam gönderilmiş, halktan alınan yardımlarla bile, suhteler dağıtılamamıştı. Söylemez adlı birinin önderliğinde yöreyi haraca kesen suhteler yüzünden, devletin vergi memurları kalelerden çıkamaz duruma gelmişlerdi. Sancak beyi bütün güçleri toplayarak bunları izlemeye çalıştıysa da, yöre çok dağlık olduğundan başarı elde edemedi.

1565'te olaylar daha da arttı. Halktan bazı kişiler ya korkudan ya da çıkar sağlamak umuduyla suhtelere yataklık ediyorlardı. Bu arada bazı devlet görevlileri de soyguna katılıyorlardı. Canik sancak beyi İstanbul'a bir mektup göndererek Ramazan adındaki tımarlı sipahiden yakınıyordu. Bu sipahi halkı korkutuyor, para ve mallarına el koyuyordu. Yunus adındaki bir başka tımarlı sipahi de, aynı suçtan yargılanıyordu.

1960'ta yöre kadılarından biri, merkeze gönderdiği mektupta, Canik Sancakbeyinden yakınıyordu. Buna göre, sancak beyi halktan yasa dışı vergiler toplamış, malları bedel ödemededen almıştı. 1976'da, sancak beyinin Canik'te bulunmadığı sırada, suhtelerin eylemleri giderek artmıştı. Devlet görevlileri her an öldürülme korkusu altında yaşadıklarından, olaylar karşısında etkisiz kalıyorlardı. Amasya Sancakbeyi Şehsuvar, Canik sancağına yardım etmekle görevlendirildi ve yaptığı bakımla suhteleri yenilgiye uğrattı. Şehsuvar beyin İstanbul'a göndediği rapurda Canik sancağı içeri-sinde suhtelerin yaptığını ayrıntılarıyla anlatıyordu. Buna göre pek çok kişi soyulmuş akıl almaz işkencelerle öldürülmüştü. Bu durum halk arasında büyük korku yaratmıştı ki, haksızlığa uğrayanların çoğu durumu ilgililere bildiremiyorlardı. Bir çok kişi yapılan zulümleri gizlice Şehsuvar beye bildirdiler. Bunlara göre suhte ele başları yöredeki köylerde oturuyor ve baharla beraber soyguna başlıyorlardı.

Şehsuvar Bey, sancakta suhte ayaklanmalarına kesin olarak son verilmesinin ancak, suhteler ile tüm akraba ve ailelerinin öldürülmeleri ya da Kıbrıs'a sürgün edilmeleriyle gerçekleşebileceğini bildiriyordu. Suhtelerden yakınlar genellikle devlet görevlileriyle zenginler olduğundan, Suhte ayaklanmaları sırasında orta ve alt gelirliilerinin durumu pek bilinmiyordu. Devlet konunun iyice araştırılmasının ve suçluların Kıbrıs'a gönderilmesini istedi. Sipahiler ve yeni çerilerde gruplar halinde dolaşıp soygunluk yapıyorlardı. Ayaklanmaların bir türlü bastırılmaması yüzünden halk kale içlerine çekilmeye başlamıştı. 1603'te Vezirköprü, Havza, Kavak kadıları adına başvuran Vezirköprü naibi. Vezirköprü Kalesi'nin dar ve susuz olduğunu ileri sürdü. Celali -ler'den korunmak isteyen aileleri erzak ve mallarıyla barındırabilmek için üç kadılığın kendi paralarıyla kaleyi büyütüp yakınındaki çeşmeyi kale içine almak amacıyla izin istiyordu. Bu arada, ünlü Celali elebaşısı Karayazıcı'da Canik Dağları'nda ölmüştü. (1601)

Aynı yıl, Ladik kasabasının kadı müderris ve öbür ileri gelenlerinden 24 kişinin imzaladığı bir dilekçe merkeze gönderildi. Bu mektupta, Ladik Kasaba'sının yolcuların uğrak noktası ve menzil yeri olduğu, yörede yuvalanan eşkıya yüzünden halkın büyük sıkıntılar çektiği anlatılıyordu.

Kurguoğlu adlı bir Celali ele başısı kasabayı kuşatmış, kurtarmalık olarak halktan para topladıktan sonra sözünde durmayarak kasabaya girmişti. Yarısı yakılan kasabada halkın büyük çoğunluğu yerlerini terk ederek kaçmıştı. Yeni Celali gruplarının baskısına uğramaktan korkan halk, kasabayı koruma duvarlarıyla çevirmeyi, Kavak ve Havza kasabaları halkın da kendilerine yardımcı olmasını istiyordu.

XVIII. yy'da ayanlar büyük güç kazandılar. Ayan olmayan ama, büyük hanedanlar arasında sayılan Caniklizadeler, yörede söz sahibi oldular. Devlet , bu aileden bazı kişilere büyük görev ve yetkiler verdi.

Karadeniz kıyılarında genellikle ova şeridi dar olduğu için bölgenin tahıl üretimi düşüktü. Kızılırmak ve Yeşilirmak ağzlarındaki ova da çok verimli bir bölge sayılmazdı. Ancak, Samsun'da İç Anadolu'ya geçiş kolay olduğundan, Çorum ve bölgesinden İstanbul'a gönderilen tahıl, genellikle, Samsun ya da Çarşamba'da gemilere yüklenirdi. Samsun ve Terme'de ham pamuk yetiştirilmekte ve pamuklu kumaş da dokunmaktaydı.

Trabzon'la karşılaştırıldığında Samsun'un çok önemli bir ticaret merkezi olmadığı anlaşılmaktadır. Köle ticareti ve Orta Anadolu'dan İstanbul'a yapılan tahıl satışları da zaman zaman kasabaya ek gelir kaynağı oluşturmuyordu. Ancak, kasaba İran'a giden ticaret yolundan uzak oluşu nedeniyle Trabzon kadar gelişmemişti. Ayrıca, Kefe'ye giden tüccarların da Sinop'a uğramayı yeğledikleri bilinmektedir.

1553-1554 tarihli bir muhasebe kaydında, Samsun gümrüğü geliri 80.139 akçe, liman geliri ise 231 akçeydi. Bafra Kazası'ndaki Üskübi Limanı'nın gümrük geliri 2.000 akçenin üzerindeydi. Diğer resimlerle birlikte Samsun'dan toplanan ticari vergiler 105.000 akçeye ulaşmaktaydı. Ticaret yaşamının fazla hareketli olmaması nedeniyle kasabanın nüfusu da çok artmadı. II. Bayezid döneminde yapılan sayıma göre, kasabada 463 sivil kişi yaşarken, 1574-1577 arasında bu sayı ancak 511'e yükselebilmisti.

Samsunda en zor dönemini XVII. yy'da yaşadı. Kazak ve Abaza saldırılarından büyük zarar gören kasaba, 1642-1643 arasında bir köy düzeyine kadar indi. Vergi verenler yalnızca 58 kişiydi. Samsun varlığını kale ve kale personeli sayesinde sürdürebilmisti. XVI. yy'da varlığı bilinen tek medresenin ortadan kalkması ve liman gümrüklerinde, 1553-1554 ile 1642-1643 arasında belirli azalmanın görülmesi, gerilemenin kanıtlarıdır. XVI.yy'ın ortasında 80.139 akçe olan liman gümrükleri XVII.yy'da sayısal olarak aynı kalmıştır. Ancak akçenin sürekli değer yitirmiş olması, Samsun'un ticaret hacmindeki düşüşü göstermektedir.

YÖNETSEL BÖLÜNME: XVI.yy'da Canik, Rum-ı Kadim Eyaleti sınırları içindeydi. 1520'de sancak beyinin hasları 124.000 akçe olarak gösterilmişti.

XVI.yy'ın ortalarına doğru yapılan sayımda, Canik Sancakbeyi Mahmud Bey, haslarının toplamı 201.513 akçe olarak kaydedilmişti. Bunun 12.000 akçesi Terme'den, 100.283 akçesi de buralara bağlı köylerden gelmekteydi. Bu deftere göre Samsun bir ze ametti. Samsun zeameti zaimi Sa'di Bey'di ve zeamatın yıllık geliri 60.000 akçeydi.

Samsu Kalesi'nde muhafız sayısı 20 idi. Kale Dizdarı Mustafa'nın timar geliri 4.398 akçeydi. Kethüdası Üveys ise 2.078 akçelik tımarının 1.360 alçesini Kilimgad Köyü'nde tahsil ediyordu. Bu sayıma göre, Samsun'da 1 zeamet, 8 sipahi tımarı vardı. Bafra Kazası'nda ise 1 zeamet ve 72 nefer sipahinin tımarı gösterilmişti. Zaim Cafer Çelbi bin Kemal Bey'in zeamet geliri 20.669 akçe idi, bunun 3.700 akçesi Bafra'nın boyahane, meyhane ve Pazar bacından, 5.091 akçesi Görendir.Kasabası'ndan sağlanmıştı.

1493'te yapılan bir sayımda Samsun'da 9 Müslüman mahallesi, 244 Müslüman nüfus, 80 nefer Rum, 6 nefer Frenk bezirganı, 4 müselleme ve 84 nefer Ermeni bulunduğu kaydedilmektedir. Samsun Kalesi'ne hizmet eden ve onaran, vergilerden bağışık tutulmuş 7 nefer sayılmıştır.

Bu tarihte Samsun Kazası'na bağlı nahiyeler şunlardı: Kani, Gülnüş, İkisi ve Kavak. İkisi Nahiyesi'ne bağlı Kadı Köyü'nün 40 nefer nüfusu vardı ve 2.722 akçe gelir sağlıyordu. Kavak Nahiyesi'nin nüfusu 32 neferdi. Bunlara vergiden bağışık 18 ve müselleme 3 neferi de eklemek gerekmektedir. Kavak zaimi, bu kasabadan, tımarına 3.756 akçe gelir sağlıyordu. Nahiyenin Bergos Köyü'nde bir kervansaray vardı.

Samsun Kazası'na bağlı yerlerde 2.650 nefer nüfusun 77'si kadı, imam, emekli sipahi, sipahizade gibi avarız vermeyen kimselerdi. 2.113'ü Müslüman, 235'i Müslüman olmayan reaye vardı.

Samsun'a bağlı Kadegra Nahiyesi bu günkü Vezirköprü kazasıdır. 1493 sayımında Kadegra bir kale ve çevresindeki 5 mahalleden oluşuyordu. Halk, kelyi korumakla görevli olduğundan, vergilerden bağışık tutuluyordu. Mahallelerdeki toplam nefer sayısı 1493'te 63 iken, bu sayı 1530'da 54'e düşmüştü. 1530'da Kadegra Kalesi'nde bir dizidar, bir kethüda, 2 kapısı, 3 mehter ve 13 kale merdi vardı. Bu tarihte kaza olarak anılan Kadegra'da bir kasaba, 113 köy 32 mezra ile 12 cemaat vardı. Avarız ödemeyen nüfusu 124 nefer, avarız ödeyen nüfusu ise 3.490 neferdi. Avarız ödeyen nüfusun 2.397 neferi hane ve 1.093'ü mücerred, yaşlı ya da sakat nüfustu. Kazanın yıllık geliri 453.557 akçeydi. 1493 sayımında Kocakayası Kazası'nda 2 nahiye vardı. Kazanın toplam nüfusu 1.614 nefer olup bunun avarız ödeyen 1.588 neferinden, 1.114'ü hane, geri kalan 474 neferi mücerred, yaşlı ya da sakattı. 26 kişi avarız dışı gösterilmişti. 1493 sayımına göre, Kocakayası Kazası'nın yıllık geliri, 154.804 akçeydi. 1530 sayımında ise bu gelir 170.441 akçe olarak belirtilmişti.

Bafra ise, 1493 sayımında nahiye olarak gösterilmişti. Nahiye merkezi olarak Bafra'nın kendisi değil, nefsi-i Pazar-ı Görendir sayılıyordu. Bundan Görendir'in bir Pazar yeri olduğu anlaşılmaktadır. Görendir, biri 86, ikincisi 120 nefer nüfuslu iki mahalleden oluşuyordu. Ayrıca, vergiden bağışık 16 neferi ve Müslüman olmayan 79 nefer cemaatı vardı. Yıllık geliri 2.440 akçe olup hepsi tarımdan geliyordu. Müslüman olmayan 79 neferin kişi başına 25 akçer hesabıyla ödedikleri 1.975 akçe cizye şehzade hasıydı. Bundan başka Görendir'in boyahane, meyhane, Pazar bacından 9.006 akçe toplanıyordu. Gümrük-İ deryadan elde edilen 6.000 akçe Bafra zaimi İbrahim Çelebi'nin tımarına aitti.

1530'da Bafra kaza idi. Ancak, kasaba olarak yine Görendir gösterilmiştir. Görendir de bu tarihte toplam nüfusu 202 nefer 7 müslüman mahallesi ve 97 nefer nüfusu olan bir müslüman olmayanlar cemaati vardır. Burada bulunan boyahane, meyhane ve Pazar yerinden sağlanan gelir 9.700 akçe, hamamın kirası 2.500 akçe, Kızılırmak üzerinde bulunan değirmenlerin geliri ise 6.000 akçeydi.

1530'da Bafra kazasında 106 köy, 12 mezra, 13 cemaat sayılmıştır. Kazada yıllık 490.873 akçe gelir sağlanıyordu. 1493'te Bafra kazasına bağlı olan, 1530'daysa kayıtlarda görülmeyen nahiyeler şunlardı: Üskübi, Marnakıla, Emlak, Çarşu, Pazarlu. Üskübi nahiyesinin 30 neferi müslüman, 9 neferi ise müslüman olmayan toplam 39 nefer nüfusu vardı. 1493'te Marnakıla nahiyesi adı altında 1 nahiye ve 1 köy kaydedilmiştir. Köyün nüfusu 54 neferdir. Pazarlu nahiyesinde ise 1 mezra vardır. 5 hane ve 3 mücerred nüfusu olup, yıllık geliri 3.036 akçeydi. 1530 sayımında anılmayan Değirmenözü Nahiyesinin 1493'te Bafra'ya bağlı olup olmadığı da açıkça gösterilmemiştir.

Terme, 1530'da bir kaza olarak sayılmıştı. Kazada 46 köy, 2 mezra vardı. Nüfusu'da 3.356 neferdi. Bu nüfusun avarız veren 2.799 neferinin 2.096'sı hane, geri kalanlar Avarız vermeyenlerin sayısı ise 557 idi.

1493 sayımında sözü geçmeyen Erim, 1530'da kaza olarak gösterilmişti. Kazada 132 köy, 7 mezra ve 7 cemaat vardı. 3.989 nefer olan nüfusun 848'i Müslüman olmayanlardı. Müslüman nüfusunun 2.339'u haneydi geri kalanlar mücerred, yaşlı yada sakatlardı. Yıllık geliri 684.090 akçeydi. Kavak kazası'nda ise 31 köy ve mezra vardı. 1.433 olan nüfusunun 1.393'ü avarız ödüyordu. 60 nefer, Avarızdan bağışık tutulmuştu. Avarızların nüfusunun 901 neferi hane reisiydi. Kazanın yıllık geliri ise 155.355 akçeydi.

1777-1787 arasında Kedegra (Vezirköprü), Havza ve Ladik Amasya sancağı'na bağlıyken, Samsun, Bafra, Alaçam ise Canik Sancağı sınırları içindeydi.

ÇAĞDAŞ DÖNEM: XIX.yy'ın ilk yıllarında yörede bir ayaklanma oldu 1779'daki Canikli Ali Paşa ayaklanmasının Cebbarzade (Çapanoğlu) Mustafa Bey kısa sürede bastırmış, Ali Paşa'da 1781'de bağışlanarak geri dönmüştür. 1805'de ise, Ali Paşazade Midhad Paşa'nın oğlu Hüseyin Bey ile Tayyar Paşa Samsunda ayaklandılar ve Amasya'ya yürüdüler. Üzerlerine Erzurum Valisi Yusuf Ziya Paşa gönderildi. Tayyar Paşa Anapa'ya kaştı. Bu arada ayaklanmayı bastırmak amacıyla İstanbul'dan gönderilen donanma kenti topa tuttu ve büyük bir yangın çıktı.

XIX.yy.'ın ilk yarısında Samsun'da Canikli hazinedar ailesi egemendi. Merkezi otoriterin giderek üçlenmesi ile bu ailenin yöredeki etkinliği azaldı. Karadeniz'de buharlı gemilerin işlemeye başlaması ise, Samsun'un bir ticaret merkezi olarak gelişimini hızlandırdı.

Samsun, XIX.yy.'ın ikinci yarısından başlanarak, Kafkas göçmenlerinin transit limanı işlevini yüklenmişti. Kırım savaşı ve Şeyh Şamil Ayaklanması ertesinde başlayan göçmen akımları, Karadeniz kıyısında başlıca Samsun ve Trabzon limanlarına yönelikti.

1864'te göçler başlayınca, Kafkasya'nın Batı kıyılarında bekleyen göçmenler Trabzon, Varna ve Köstence Limanlarının yanı sıra Samsun'a da gönderildiler. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra ise, Osmanlı devleti daha önce Balkanlara yerleştirilen çok sayıda göçmen ailesini bu kez Anadolu'nun içlerinde yerleştirmek zorunda kaldı. Bu çerçeve içinde, 1878'de toplam 150.000 göçmenin gönderileceği yerler saptanmıştı. Bu arada 1.000 aileden oluşan toplam 5.000 kişi de Sivas'a yerleştirilmek üzere Samsuna gönderildi.

Samsun'un Cumhuriyet öncesi dönemde geçirdiği son önemli olay, 1915'te Rus donanmasının kenti dört kez topa tutmasıdır.

YÖNETSEL BÖLÜNME VE NÜFUS: Günümüzde Samsun İli'nin büyük bir kesimini kapsayan Canik Livası, Osmanlı Devleti'nin Klasik Dönemi'nde Eyalet-i Sivas (ya da Eyalet-i Rum) sınırları içinde idi. Nitekim, 1831 Osmanlı Nüfus Sayımı'nın kayıtları da Canik Livası'nın Eyalet-i Rum'a bağlı olduğunu göstermektedir. Bu dönemde, Eyalet-i Rum'un öbür 6 livası şunlardır: 1. Liva-i Sivas (Paşa sancağı), 2. Amasya, 3. Bozok, 4. Çorum, 5. Divriği, 6. Arapgir.

Samsun ve çevresi, 1847'deki yönetsel bölünmede, Sivas Eyaleti'nden alınarak Trabzon Eyaleti'ne verildi. 1847'de Trabzon Eyaleti'nin Canik Livası'ndan başka, Merkez Livası, Gönnye, Karahisar-ı Şarki ve Batum olmak üzere, 4 Livası daha vardır.

1867 Vilayet Nizamnamesi'ne göre, Canik Sancağı yine Trabzon vilayeti'ne bağlıydı. Trabzon Vilayeti, Merkez Sancağı, Canik, Batum ve Gümüşhane Sancaklarında oluşmaktaydı. Canik Sancağı'nın Samsun Merkez Kaza, Ünye Çarşamba ve Bafra olmak üzere, 4 kazası vardır.

1877'de Samsun ve çevresi, yine Trabzon Vilayeti sınırları içerisinde kalmakla birlikte, Vilayete bağlı yarı özerk Canik Mutasarrıflığı adını taşıyordu. Bu dönemde, Canik Mutasarrıflığı'nın toplam 6 kazası şunlardı: Samsun Merkez Kaza, Ünye, Bafra, Çarşamba, Terme ve Niksar. Günümüzde Samsun İli'ne bağlı olan Ladik ve Köprü kazaları ise, Sivas Vilayeti'nin Amasya Sancağına bağlıydı.

1892'deki yönetsel bölünümde Canik Sancağı, yine Trabzon Vilayeti'ne bağlıydı. Bu dönemde, Trabzon Vilayeti'ni, Merkez Sancağı, Canik Lazistan ve Gümüşhane Sancakları oluşturuyordu. Canik Sancağı'nın toplam 6 kazası sırasıyla şunlardır: Merkez, Bafra, Ünye, Fatsa, Terme ve Çarşamba. Ladik, Köprü ve Havza bu dönemde de Sivas Vilayeti sınırların içindeydi. Canik sancağı, 1896 ve 1903'teki yönetsel bölünmelerde de 1892'deki konumunu korudu.

Canik sancağı, II. Meşrutiyet'ten sonra Trabzon Vilayeti'nden ayrılarak bağımsız sancak durumuna getirildi. Canik bağımsız sancağının bu dönemde, Merkez, Ünye, Bafra, Terme, Çarşamba ve Fatsa olmak üzere toplam 6 kazası vardır. Ladik ile köprü kazaları ise, yine Sivas Vilayeti'ne bağlıydı. Canik bağımsız Sancağı ile Ladik ve köprü'nün yönetsel konumu 1918'de de değişmedi.

1831 Osmanlı nüfus sayımı, Çarşamba'nın 4.047 toplam Erkek nüfusunun tümünün Müslüman; Köprü'nün 5.000'e yakın erkek nüfusunun ise 4.563 Müslüman ve 419 reayadan oluştuğunu göstermektedir. Aynı dönemde, Havza'da 2.979, Ladik'te ise 2.479 erkek nüfus vardır.

1869'da Samsun büyük bir yangın felaketine uğradı ve hemen hemen kentin tümü kül oldu. Ne var ki, kent halkı zengin olduğu için Samsun kısa sürede kalkındı. Fransa'ya bir imar planı hazırlatıldı ve kent bu plan uyarınca yeniden inşa edilmeye başlandı.

1869 Trabzon Vilayet Salnamesi, Canik sancağının toplam erkek nüfusunun 91.077 olarak vermektedir. Canik Merkez kaza'daki en kalabalık etnik ve dinsel grup, 12.677 ile Rum Ortodokslardan oluşuyordu. Toplam 6.370 kişi olan müslümanlar Rum Ortodoks nüfusunun yarısı kadardır.

Aynı dönemde, Canik Sancağı'nın en kalabalık kazası toplam 32.153 erkek nüfus ile Çarşamba idi. Ancak, Samsun Merkez Kaza'nın tersine, Çarşamba'da 26.763 kişi ile Müslüman nüfus büyük bir çoğunlukta idi. Bu iki kazanın karşılaştırmasından alınan sonuca göre Rum Ortodoks nüfus, ticaretin yoğun olduğu Samsun'da, daha çok tarımla uğraşan Müslüman nüfus da verimli alüvyon topraklarına sahip Çarşamba'da yoğunlaşmıştı. Sancak genelinde ise 63.770 olan Müslüman nüfusun oranı 2/3'ü aşmaktaydı.

1872 Trabzon Vilayet Salnamesi ise, Canik Sancağı'nın toplam erkek nüfusu 78.545 olarak vermektedir. Bu salnamede sancağın nüfusu azalmış gibi görünmekle birlikte, asıl neden Çarşamba Kazası nüfusunun tabloda yer almayışıdır. Merkez/Kaza'da 1872'de 8.478'e çıkan Müslüman nüfusun 3 yıl içinde 1/3 oranında artış kaydettiği ortaya çıkmakta; ayrıca sancak toplam nüfusuna 8.172 Çerkes'in eklendiği dikkati çekmektedir.

1870 Sivas Vilayet Salnamesi, Ladik Merkezinde 881, köylerinde 3.101; Havza Nahiyesi'nde ise 4.519 erkek nüfusun yaşadığını kaydetmektedir. Aynı dönemde Ladik'in merkezinde 8 mahalle, tüm yörede ise toplam 129 köy vardı.

1881/82-1893 Osmanlı nüfus sayımlarının kayıtlarına göre, Canik Sancağı'nın toplam nüfusu 212.416 idi. Cuinet'nin verdiği rakamın daha yüksek olmasının nedeni, sancak toplamına günümüzde Samsun İli içinde yer almayan Kaza nüfuslarının da girmiş olmasıdır. 1881/82-1893 Osmanlı nüfus sayımlarında Canik Sancağı'nda Müslümanlar'ın 140.000'e yaklaşan toplam nüfusu büyük bir çoğunluk oluşturmaktaydı. Rum Ortodokslar'ın 60.000'e yaklaşan nüfusu 1/3'e yaklaşan bir orandaydı. Öbür dinsel ve etnik grupların nüfus toplamı önemsiz sayılacak ölçüde azdı. Kadın-Erkek nüfus oranları ise, aşağı yukarı birbirine eşitti.

Aynı dönemde Canik Sancağı'nın Terme dışındaki üç önemli kazasının da nüfusları, Samsun Merkez Kaza (37.624), Bafra (62.782) ve Çarşamba (60.903) 60.000'in üstündeydi. Samsun Merkez Kaza'da Müslümanlar (33.419) ile Rum Ortodokslar (32.925) neredeyse eşit sayıdaydı ikinci kalabalık kaza olan Bafra'da ise 38.936 Müslüman ve 22.834 Rum Ortodoks nüfus yaşamaktaydı.

Günümüzde Samsun İli'ne bağlı olan Köprü, Havza ve Ladik kazalarının, 1881/1983 dönemindeki toplam nüfusları 63.376 idi. Bunun 54.412'si Müslüman (toplam nüfusun % 86'sı), 7483'ü Rum Ortodoks (toplam nüfusun % 11,8'i) idi.

Şemseddin Sami XIX.yy'ın sonlarında Samsun Kenti'nde toplam 11.000 nüfusun yaşadığını, bunun 2/3'ünün Rum Ortodoks, 1/3'ünün de Müslüman olduğunu yazmaktadır. Toplam 183 köyden oluşan Samsun kazasının ise nüfusu 17.661 idi. Bu nüfusun yarısı Müslüman idi.

SİVİL, ASKERİ VE DİNSEL HİZMETLER: XIX.yy boyunca Canik Sancağı yönetsel bölünümdeki konumuna bağlı olarak, Trabzon Valisi'ne yada Merkeze bağlı bir mutasarrıfça yönetilmekte idi. Canik Sancağı içinde yer alan kazaların başında birer kaymakam, nahiyelerde ise birer müdür bulunmaktaydı.

XIX.yy'da Canik Sancağında Müslümanlar'ın dinsel hizmetlerini kazalarda jadı ve müftüler yerine getirmektedir. Aralarında hiyerarşik bir bağ bulunmayan kadı veya müftüler doğrudan İstanbul'daki şeyhülislama bağlıydılar. Canik Sancağı'nda oturan Rum Ortodokslar'ın dinsel hizmetlerini XIX.yy'da İstanbul'daki ekümnik patriye bağlı bir metropolit yürütmekteydi. Samsun oturan bu metropolitin dinsel otoritesi Samsun yanı sıra Çarşamba, Samsun ve Bafra kazalarını kapsamaktaydı. Terme'de ki Rum Ortodokslar ise, Sivas Vilayeti sınırları içinde yer alan Niksar'da oturan bir başka piskoposa bağlıydı.

Bu yüzyılda, Ermeni Gregoryen piskoposun dinsel yargı hakkı Canik Sancağı'nda ki Ermeniler'in yanı sıra, Trabzon Vilayeti'ndeki tüm Ermeni nüfusu kapsamaktaydı. Yalnızca Bafra'da oturan Ermeniler Sinop Ermeni piskoposunun dinsel otorite alanına girmektedir, Ermeni Katolikler ve Fransiskenler Trabzon'daki Ermeni Katolik piskoposuna, Protestanlar ise Samsun'daki bir misyoner görevliye bağlıydı.

XIX. yy sonlarında Canik Sancağı'nda yalnızca Samsun merkezinde Türkçe ve Fransızca mesaj alan bir postane vardı. Kaza merkezlerindeki postaneler sadece Türkçe mesaj kabul etmekteydi.

Cuinet, 1890 sonlarında Reji İdaresi'nin Trabzon'da birinci dereceden nezareti bulunduğunu ancak nezaretin asıl ikamet yerinin tütün üretiminin merkezi Samsun'da olduğunu yazmaktadır.

1870 Trabzon Vilayet Salnamesi, Canik Sancağı'nın 514 köyü olduğunu kaydetmektedir. Sancağın toplam hane sayısı 25.687 idi. En çok köyü olan hane sayısı 25.687 idi. En çok köyü olan iki kaza, Bafra ve Çarşamba idi. Hane sayısında ise 9.200 hane ile Çarşamba ilk sırayı almakta, 5.130 hane ile Samsun Merkez Kaza onu izlemekteydi.

1880 Trabzon Vilayet Salnamesi'ne göre, Çarşamba'da 10.674, Samsun'da 7.483, Bafra'da 6.975, Terme'de 4.341, Alaçam'da 2.278 ve Kavak'ta 2.012 hane vardır. Samsun Merkez Kaza'nın başlıca taşınmaz mallarını ise, 1 hükümet konağı, 2.228 ambar, 750 oda, 53 cami ve mescit, 5 tekke, 31 han ve lokanta, 10 hamam, 198 değirmen, 1.771 fırın, 2.176 sergen, 4.789 samanlık, 2 şadırvan, 2.111 ahır, 23 meyhane, 7 fabrika, 93 kahve, 1 köprü, 123 kilise, 4 medrese, 166 Müslüman mektebi ve 62 Hristiyan mektebi oluşturmaktaydı.

1882 Trabzon Vilayet Salnamesi'ne göre, Çarşamba Kazası'nın taşınmaz malları 1 hükümet konağı, 151 cami ve mescit, 1 türbe, 2 tekke, 21 çeşme, 3 hamam, 4 han, 417 dükkan, 251 değirmen, 1.812 fırın, 4 fabrika, 2 köprü, 38 kilise, 13 medrese, 147 Müslüman mektebi, 62'si Müslümanlar, 16'sı da Hristiyanlar'a ait olmak üzere toplam 78 mezarlı vardır.

1890'ların sonunda, Samsun'da 2 cami, 1 Rum Ortodoks, 2 Ermeni Gregoryen ve 1 Katolik kilisesi, 1 İdadi, 1 Rüştîye ve 1 yada 2 iptidaiyye, 3 tekke 3 hamam, 3 han ve bir büyük köprü bulunmaktaydı. Çarşamba'da ise 7 cami, 5 medrese. 1 Rüştîye, 4 İptidaiye, 1 Rum ve 1 Ermeni okulu vardı. Aynı dönemde, Havzada 2 cami, 20 dükkan 1 kaplıca; Ladikte 2 cami, 2 medrese, 1 kütüphane, 1 Rüştîye, 3 Tekke ve 2 Zaviye bulunmaktaydı.

MÜTAREKE VE MİLLİ MÜCADELE'DE SAMSUN

Samsun'un Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda simgesel bir yeri vardır. Milli Mücadele'nin önderi Mustafa Kemal'in örgütlü bir mücadele başlatmak amacıyla "Anadolu'da ayak bastığı ilk toprak parçası" olma özelliğini taşıyan Samsun, bu dönemde herhangi yabancı bir gücün işgaline uğramamıştır. Ancak, yörede bağımsız bir Rum devleti kurmaya çalışan ayrılıkçı Pontos çeteleri Samsun ve kazalarında oldukça etkin olmuşlardır.

MÜTAREKE'DE DURUM: 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi günlerinde, Samsun, bağımsız Canik Sancağının Merkez kazasıydı. Sancağın, Samsun dışında 5 kazası daha vardı: Bafra, Çarşamba, Terme, Ünye ve Fatsa . Bugün Samsun'un ilçelerinden olan Kavak ile Alaçam, o dönemde Samsun ve Bafra kazalarının birer nahiyesi durumunda idiler. Samsun'un bugünkü ilçeleri Ladik, Havza ve Vezirköprü ise o dönemde Sivas Vilayeti'nin Amasya Sancağının kazaları idiler. Canik Sancağı'nın 300.000 dolayında nüfusu vardı. Bunun yarısına yakını, Rumlar'dan oluşuyordu. Sancağın Merkezinin Samsun olmasına karşın, Bafra ve Çarşamba kazaları, nüfusça Samsun'dan daha kalabalıktı. Samsun nüfusunun bir başka özelliği de, kazadaki Rumlar'ın Müslüman nüfustan sayıca daha kalabalık olmasıydı.

Samsun, o dönemde Karadeniz'in en önemli dışsatım limanlarından biriydi. Yöre halkının başlıca geçim kaynağı olan tütün, bu limandan Karadeniz'in kıyılarına satılır, bir bölümü de İstanbul'a gönderildi. Orta Anadolu'nun başlıca ürünü olan buğday ve öbür tahıllar da yine bu iskeleye getirilirdi.

Samsun yöresi, Mondros Mütarekesi günlerinde, askeri bakımdan 15. Tümen'in denetimine verilmişti. Batum'dan getirilen bu tümen, yöredeki ayrılıkçı Pontos çetelerinin etkinliklerini denetlemekle görevlendirilmiştir.

RUM PONTOS CEMİYETİ'NİN ETKİNLİKLERİ:XIX.yy'ın

sonralarında. Osmanlı Devleti yeni bir siyasal olguyla karşı karşıya kaldı: Bu, o güne değin Osmanlı buyruğu altında yaşayan çeşitli topluluklar ve ulusal azınlıkların bağımsızlık yolunda harekete geçmesiydi. Aynı dönemde Osmanlı Devleti, “93 Harbi” ile Rusya karşısında ağır bir yenilgiye uğramış, öte yandan Avrupa devletlerinden aldığı yüklü borçların faizlerini bile ödeyemeyecek duruma düşmüş ve alacakların toplama hakkını Düyun-u Umumiye adlı uluslararası nitelikli bir örgüte bırakmıştı. Bütün bunlar, Devletin içine düştüğü güçsüz durumu açıkça belgeleyen gelişmelerdi. Bu durum, aylıkçı-bağımsızlıkçı eylemlerin daha bir hırs kazanmasına yol açmıştı. Bunda, Avrupa’da XIX.yy boyunca gelişen ulusçu-liberal akımın, Osmanlı topraklarına da ulaşması kadar, Avrupa devletlerinin bu toprakları paylaşmak amacıyla yürüttükleri politikanın da payı vardı.

XX.yy başlarında ayrılıkçılık eylemleri Anadolu topraklarına da yayıldı. Bu dönemde bağımsız bir devlet kurmak amacıyla harekete geçen gruplardan biride Doğu Karadeniz’deki ayrılıkçı Rumlar’dı.

1908’de Samsunda 3 ayrılıkçı Rum örgütü daha kuruldu. Bunlardan biri Rum Teceddüt ve İhya Cemiyeti idi. İkinci ve daha önemli örgüt ise Rum Müdafaa-i Meşruta Cemiyeti idi. Silahlı direnişi temel alan bu örgütün tüzüğü’nün 14.maddesi “20 yaşından büyük her üyenin silahlandırılmasını” öngörüyordu. Örgütün, Rum Musiki Kulübü, Rum idman kulübü ve Rum Maarif Kulübü gibi yarkurulları vardı.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında, İtilaf Devletleri’nin açık desteğini kazanan ayrılıkçı Rumlar çalışmalarını daha da yaygınlaştırdılar. Bu dönemde, çarlık rüsyası Samsun yöresine büyük çapta silah çıkardı ve ayrılıkçı çeteleri silahlandırdı. İngilizler ise Mondros Mütarekesi’nin hemen ardından, yalnızca Samsun Rumları’na 10.000 tüfek dağıttılar.

Mondros Mütarekesi’nin hükümlarından biri, “ İtilaf Devletleri’nin, Osmanlı Jandarması’nı güvenliği sağlayamadığı bölgelere asker çıkarmasını” öngörüyordu. İtilaf Devletleri, bu hükme dayanarak, pek çok bölgede olduğu gibi, Doğu Karadeniz’de de huzursuzluktan medet umar oldular. Amaçları, Rum Çetelerinin kışkırtarak kargaşa çıkartmak, sonrada “güvenlik sağlanamıyor” gerekçesiyle duruma müdahale etmekte. Mart 1919’tan sonra, Rum çeteleri ile Müslüman halk arasında patlak veren çatışmaları sık sık gündeme getirmeye ve müdahale tehdidin de bulunmaya başladılar. Nitekim bu gelişme, Mustafa Kemal’in III. Ordu Müfettişi sıfatıyla Anadolu’ya gönderilmesi için de resmi gerekçe oluşturuldu. İstanbul Hükümeti’nin Mustafa Kemal’e verdiği görev, Doğu Anadolu’da şiddetlenme eğilimi gösteren huzursuzluğu önlemektir.

Birinci Büyük Millet Meclisinin 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanmasından sonra oluşturulan hükümet aynı yılın sonlarında Pontos Çetelerine kesin bir darbe indirmeyi kararlaştırdı. 9 Aralık 1920'de bu amaçla oluşturulan Merkez Ordusu 1921 başlarında Amasya-Merzifon merkezli bir bastırma hareketine girişti. Yunan donanmasını 3 Haziran 1920'de İnebolu'yu bombalamasından ve çıkartma hazırlıklarına başlamasından sonra, bu hareket daha da hızlandırıldı ve 1923 başlarına değin aralıklı olarak sürdürüldü yoğun çarpışmalardan sonra Rum Pontos Çeteleri'nin eylemlerine son verildi. Bu arada Karadeniz'deki çok sayıda Rum da gemilere bindirilerek Yunanistan'a göç ettirildi.

MUSTAFA KEMAL SAMSUN'DA: Başta Samsun yöresi olmak üzere, hemen bütün Orta ve Doğu Karadeniz'e yayılan Pontos eylemleri ve buna yanıt veren Topal Osman çetesi baskınları, bölgedeki ortamı gerginleştirdi, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe Babıali hükümeti'ne bir nota vererek önlem alınmasını istedi, bu yapılmazsa, önlemin kendilerince alınacağını duyurdu. Bu notayla telaşa düşen hükümet, bölgede duruma egemen olacak güçte bir komutanın arayışı içine girdi ve bu amaçla Mustafa Kemal'e başvuruldu. Bu sırada İstanbul'da bulunan Mustafa Kemal'de, yüksek düzeydeki hükümet yöneticileriyle görüşmeler yapıyor ve Anadolu'da bir göreve atanmasını sağlamaya çalışıyordu. Bu nedenle hükümetin bu isteğini olumlu karşıladı ve geniş yetkilerle donatılarak, IX. Ordu Müfettişliğine atandı. Mustafa Kemal, böylece, Trabzon, Erzurum, Sivas ve Van vilayetleriyle Erzincan ve Canik bağımsız sancaklarını kapsayan bir bölgenin en yüksek mülki ve askeri amiri duruma geliyordu. Ayrıca, çevredeki vilayetler ve bağımsız sancaklarda, Mustafa Kemal'in göreviyle ilgili buyruklarına uyacaklardı.

14 Mayıs 1919'da sadrazam damat Ferit Paşayla son bir görüşme yapan Mustafa Kemal, 16 Mayıs'ta 18 yakın arkadaşıyla Samsun'a doğru yola çıktı.

Bu arada Yunanlılar 15 Mayıs'ta İzmir'e asker çıkardılar. 17 Mayıs'ta da İngilizler Samsun'a bir müfreze asker çıkararak halka gözdağı verdiler. Mustafa Kemal 19 Mayıs 1919'da Samsun'a vardığında Anadolu'da büyük bir gerginlik ve heyecan yaşıyordu.

Mustafa Kemal'in Samsun'a indiği günlerde İngiliz'ler yörede önemli bir askeri güç bulunduruyorlardı. Mustafa Kemal Samsun'da uzun süre kalamadı. Bir yandan Pontos eteleri, öbür yandan İngiliz müfrezeleri kentte kol geziyordu. Mustafa Kemal Samsun'dan Havza'ya geçmek zorunda kaldı. Yörenin ileri gelenleri kendisini ziyaret ederek ülkenin içinde bulunduğu durum hakkında açıklayıcı bilgi edinmeye çalışıyorlardı. Havza silah deposundaki cephane ve silahlar İngiliz askerlerinin eline geçmesin diye evlere ve dükkanlara taşındı.

DİRENİş ÖRGÜTLENMESİ VE UYANIş MİTINGİ :

Temmuz ve eylül 1919'da toplanan Erzurum ve Sivas kongreleri Anadolu'nun hemen her yerinde canlı bir direniş havası yarattı. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Samsun şubesi'nin kuruluşuna ticaret odası başkatibi şükrü bey seçildi. Müdafaa-i Hukuk cemiyeti kısa bir süre önce Fransız denetimine giren Maraş'taki işgali ve zulmü kınamak amacıyla bir miting düzenledi.

CUMHURİYET SONRASI ÖNEMLİ OLAYLAR :

- 20 Eylül 1924:** Mustafa Kemal Cumhuriyet'ten sonra ilk kez Samsun'a geldi.
- 1925:** Samsun il durumuna getirildi.
- 1925:** Amasya'nın bir ilçesi olan Ladik Samsun İli'ne bağlandı.
- 1925:** Vezirköprü Amasya'nın bir ilçesi iken, Samsun'a bağlandı.
- 1926:** Fransızlar'ca kurulan sigorta fabrikası Tekele devredildi.
- 1927:** Samsun Elektrik Şebekesi hizmete girdi.
- 19 Mayıs 1927:** İş Bankası Samsun Şubesi açıldı.
- 1 Kasım 1927:** Avni Bey, Adil Bey, Asım Bey, Etem Bey III. Dönem milletvekilliğine seçildiler.
- 1929:** Samsun Su Şebekesi hizmete girdi.
- 29 Ekim 1930:** Gazi Kütüphanesi açıldı.
- 4 Mayıs 1931:** Rüşani Bey, Zühtü Bey, Mehmet Bey, Aziz Bey, Asım Bey, Etem Bey IV. Dönem milletvekilliğine seçildiler.
- 16 Eylül 1931:** Merkez Bankası Samsun Şubesi açıldı.
- 19 Şubat 1932:** Samsun Halkevi hizmete girdi.
- 1932:** Samsun-Sivas demiryolu hattı hizmete açıldı.
- 1934:** Kavak ilçe durumuna getirildi.
- 1 Mart 1935:** Ruşeni BARKUR, Zühtü Durukan, Fahri Engin, Mehmet Güneş-doğdu, Asım Sirel, Ali Tunahı, Etem Tuncel, Meliha Ulaş, Mehmet Ali Yörüker V.Dönem milletvekilliğine seçildiler.
- 3 Nisan 1939:** Ruşeni Barkur, Hüsnü Çakır, Zühtü Durukan, Fahri Engin, Naşit Fırat, Sabiha Gökçül, Nail Öztuğcu, Süleyman Naci Selmen, Ali Yörüker VII. Dönem milletvekilliğine seçildiler.
- 8 Mart 1943:** Cemil Bilsen, Hüsnü Çakır, Zühtü Durukan, Fahri Engin, Nasuhi Erzumlu, İhsan Ezgü, Naşit Fırat, Sabiha Gökçül, Nail Öztuğcu, Süleyman Naci Selmen, Mehmet Ali Yörüker VII. Dönem milletvekilliğine seçildiler.
- 1944:** Karadeniz Bölgesi Zirai araştırma Enstitüsü Samsun'da hizmete açıldı.
- 1 Eylül 1944:** Alaçam Bucağı ilçe durumuna getirildi.
- 17 Mart 1946:** Verem Savaş Dispanseri açıldı.
- 5 Ağustos 1946:** Hüseyin Berk, Cemil Bilsel, Hüsnü Çakır, İhsan Ezgü, Naşit Fırat, Rıza Işıtan, Yakup Kalgay, Ömer Karataş, Muin Köprülü, Sadi Konuk, Mehmet Ali Yörüker VIII. dönem milletvekilliğine seçildiler.
- 14 Mayıs 1950:** Millet vekilliği genel seçimleri yapıldı

SEYAHATNAMELERDE SAMSUN

Evliya Çelebi(xvii.yy): Samsun Kalesi, Bizans İmparatoru Heraklius'un yapımıdır. Sonraları Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubad'ın eline geçti . Sonunda, Yıldırım Beyazid Döneminde fethedilerek Osmanlı topraklarına katıldı.

Canik yöresinde voyvodalıkla yönetilen güvenli bir kaledir. Yüz elli akçeli büyük bir dizdarı ve kalenin güvenliğini sağlayabilecek yeterlikte askeri vardır. Halkı tümüyle gemici ve kendirci olup ayaktakımı kesimi yoktur. Bilgili hayli çoktur.

Halkı, gücüne göre, fakat tertemiz giyinir. Kent, Sinop tarafına düşer. III. Mehmed döneminde, Ruslar bu kaleyi kuşatarak, büyük yıkım ve zarara uğratmışlarsa da, sonradan yeniden onarılarak bir kat daha güçlendirilip berkitilmiştir.

Kaleninyetmiş kulesi, iki bin bedeni vardır.

Katip Çelebi(xvii.yy): Canik Livası, doğudan Trabzon, güneyden Sivas, batıdan Kastamonu topraklarıyla çevrilidir. Kuzeyi, Karadeniz'dir. Kazaları, Ifrazlıkçay, Alaçam , Ünye, Ökse, İğdecik, Bafra, Terme, Curgi, Cozderesi, Hisarcık, Serkeşsatılmış Samsun, Fenaris, Kavak, Kesderesi, Meydan, Vona ve Fatsa'dır.

Yörenin bir özelliği var: Birkaç ev bir araya getirilerek küçük bir yerleşim birimi oluşturulur. Böyle 3-4 evi içeren birbirinden uzağa serpiştirilmiş öbeklere düşmüş mahalleler adı verilir.

Canik'in doğası, çamlıkları, çayırıkları, akar suları ve balta girmemiş eşsiz ormanları olağanüstü güzelliklere sahiptir.

Asıl Canik, büyük dağlar arasındaki engebeli yüzeyi nedeniyle birbirinden kopuk birkaç köyü kapsayan bir kazadır. Her köy, birbirinden uzak ev öbekçiklerini ancak bir ad altında toplayabilmiştir. Yoksa dayanışma ve kaynaşmayı sağlama esası üzerine kurulmamıştır. Bu "düşmüş mahalle"lerin kendilerine özgü adları da vardır. Ancak, hepsine birden Canik denir.

Canik Kazası'nın merkezi Karadeniz kıyısındaki bir köydür. Doğu ve kuzeydoğusu Samsun, batısı Karayılaki, doğusu Abdal Köyü, kuzeyi de Karadeniz'dir.

C.Texier (xix.yy.):Bu günkü Samsun Kenti, eski Amisos Kenti'nin yerinde kurulmamıştır. Kalıntıları günümüze kadar uzanan Amisos, Samsun'un 3 km kuzeybatısına düşen bir burunun üstündeydi. Eski limansa toprak la dolmuş ve kapanmıştır. Bu günkü yerinin saptanması olanaksızlaşmıştır.

Amisos Kenti, Mitridates'in savaşlarından çok etkilenmiş, yıkıma uğramıştı. Bu yüzden, Kral kenti yenide onartmış, hatta görkemli bir tapınağa bile kavuşmuştu, ne var ki, Lucullus'un kuşatmasını kıramayan Kallimakhos kenti ateşe vererek önemli yapıtların tümünü yok etti. Üstünlük kurarak kenti ele geçirmek üzere olan Lucullus bile bu yangını söndüremedi. Amisosun yıkımını betimleyen Plutarkhos, eski yunan yapıtlarından hiç birinin kurtarılamadığından yakınır.

KÜLTÜR

KÜLTÜRÜN TARİHSEL TOPLUMSAL EVRİMİ:Kızılırmak ve Yeşilirmak'ın suladığı verimli topraklarda bulunan Samsun yöresi, en eski dönemlerden bu yana önemli yerleşme yerlerindendir. Arkeolojik araştırmalar, İlk Çağ Orta Anadolu kültürlerinin Karadeniz kıyılarına dek yayıldığını göstermektedir. Hititler, Helenler, Persler, Romalılar yörenin kültürel gelişmesini etkilemişlerdir. Ortodoks Hrist-yanlık'ın etkisiyle Bizans dönem'inde yöre dilde ve kültürde Helenleşmiştir.

Türkler'in egemenliğinden sonra Türk-İslam kültürü başat duruma gelmiş, günümüze ulaşan kültürel yapının biçimlenmesinde belirleyici rol oynamıştır.

TÜRKLER'DEN ÖNCE:Tekkeköy düz yerleşme yerinde bulunan el baltaları, Samsun İli yerleşme tarihinin Paleolitik Dönem'le başladığını göstermektedir. Tekkeköy Fındıcak Vadisi'ndeki kaya sığınaklarından birinde Mezolitik Dönem kültürünü belirleyen miniktaş (mikrolit) araçlar elde edilmiştir.

Dündartepe (Samsun), İkiztepe (Bafra) yerleşmelerinin en eski kültür katları, Kalkolitik Dönem'e tarihlenmektedir. Dört yapı katından oluşan Dündartepe Kalkolitik kültürü I. Aşılar, IV. Alacahöyük ya da Eneolitik denilen Orta Anadolu kültürünün Karadeniz kıyılarındaki uzantısıdır. Yapı kalıntıları, temel mimari gerecin ağaç olduğunu göstermektedir. El yapımı kara, gri, alımsı renklerdeki çanak çömleğin çoğu boya astarlı ve perdahlardır. Pişmiş topraktan ağırşaklar ve ağırlıklar dokuma ve eğirme işlerinin bilindiğini kanıtlamaktadır. İkiztepe'de bulunan yapı kalıntıları, burada da ağaç kullanıldığını göstermektedir.

Dündartepe'nin Bakırçağ denilen İlk Tunç Çağ kültürünün, iki ayrı özelliği vardır. Tepede yerli özellikte bir kıyı kültürüne rastlanmaktadır. En önemli yapı kalıntısı, çitten yapılmış üstü kalın çamur sıvalı evdir. Temel olarak kalın kalaslar kullanılmıştır. Bu yapı özellikle Orta ve Batı Anadolu'dan farklıdır. Çanak çömlek buluntuları arasında Orta ve Batı Anadolu'da eşlerine rastlanmayan örnekler vardır. Pişmiş topraktan buluntuların en önemlisi beden ölçüleri abartılmış (steatopijik) bir idoldür. Bağlı bulundukları kültür katları ve gerçek buluntu yerleri tam olarak bilinemeyen Çukurkent ve Antalya figürinleri, steatopijik idol tipinin, Anadolu'daki kuşkuyla bakılan örnekleriydi. Dündartepe'deki buluntu, bu tipin Anadolu'nun Bakırçağ kültüründe de var olduğunu göstermektedir. Tepedeki kültür, metal buluntular, özellikle savaş araçları açısından da zengindir. Kemik ağırşakların çokluğu ve özgün bir fırça türü dikkat çekmektedir. Tepede değirmen taşları, dibekler, midye kabukları, kara hayvanı kemikleri de bulunmuştur. Dündartepe'nin eteklerinde rastlanan Bakırçağ kültürüyse, Orta Anadolu kültürünün uzantısıdır.

Tekkeköy'de Bakırçağ'a tarihlenen bir gömütlük bulunmuştur. Ölüler sırtüstü, sağ ya da sol yanlarına yatırılarak, tam ve yarı hoker durumunda gömülmüşlerdir. Bir gömütte bulunan yan yana ve aynı yönde iki iskelet, çift gömme geleneğinin varlığını göstermektedir. Ölülerin yanına çanak çömlek, bıçak, kama gibi armağanlar bırakılmıştır.

Bakırçağ olarak adlandırılan İlk Tunç Çağ yerleşmeklerinden biri de Kaledoruğu Höyüğü'dür (Kavak). Buradaki evlerin temellerinde taş kullanılmıştır. Ölüler, basit çukurlara hoker durumunda gömülmüştür. Ölü armağanları zengindir. Çanak çömlek buluntuları, İlk Tunç Çağ Anadolu kültürüne bağlanmaktadır.

Bafra İlçesi'nin 7 km. kuzeybatısındaki İkiztepe'de İlk Tunç Çağ I kültürü, Batı Anadolu ve Balkanlar'la ilişkiyi ortaya koymaktadır. Çanak çömlek buluntularının yanında, pişmiş topraktan bir idol parçasıda bu ilişkiyi doğrular niteliktedir. İlk Tunç Çağ II ve III'te İkiztepe, Orta Anadolu'yla sıkı kültürel ilişkiler içindedir. İkiztepe'de İlk Tunç Çağ'dan sonra hitit Öncesi (Er Hitit) Dönem bir gömütle temsil edilmektedir. Ölülerin tümü sırtüstü uzatılarak gömülmüştür, armağanların çoğu metal eşyadır.

Dündartepe, Tekeköy ve Kaledoruğu'nda İlk Tunç Çağ katmanlarının üstünde Hitit kültürünün verilerine rastlanmaktadır. Dündartepe'de Hitit kültürünün 3 yapı katıyla temsil edilmektedir. Bu dönemde evler taş temel üstüne kurulmuş, kerpiç daha çok kullanılmıştır. Hitit çanak çömleği çarkta yapılmış, hamuruna kum karıştırılmıştır. Çoğu, boya astarlıdır. Bu dönem çanak çömleği, Orta Anadolu Hitit ürünlerinin aynıdır. İÖ 1500-1200 arasına tarihlenen içneler, Boğazköy ve Alişar örneklerinin eşidir. Kaledoruğu'ndaki Hitit kültürünün zengin olmadığı anlaşılmaktadır. Samsun il sınırları içinde ortaya çıkarılan Hitit kültürü verileri, bu kültürün Karadeniz kıyılarına dek yayıldığını göstermesi bakımından önemlidir.

Dündartepe'de Hitit hitit dönemi üst katmanında yangın izleri görülmektedir. İÖ 1200'lerde Hitit Devleti'ni ortadan kaldıran Ege göç Kavimleri'nin Dündartepe yerleşmesine de son verdikleri sanılmaktadır.

Akalan'da Frig Dönemi'ne ilişkin kalıntıların varlığı, Frigler'in Karadeniz kıyılarına dek yayıldığını göstermektedir.

Yörenin eski halkları kesinlikle bilinmemektedir. Kimi yazarlar adları İtalya'da geçen Enetler'in Amisos yakınlarında Aegilaos'ta oturduklarını öne sürmüşlerdir. Buna dayanarak Amisos'un eski adının Enet olduğunda söylenmektedir. Yunan kaynaklarının İÖ VIII. Yy'da Karadenizin güney kıyısı halkları arasında sözünü ettikleri Mariyandinler Samsun yöresinde oturuyordu. Bu adın, Tanrıça Ma'dan kaynaklanması olasıdır. Ksenefon döneminde Paflagonyalılar Thermodon'a (Terme Çayı) dek yayılmışlardır. Strabon Amisos'un Beyaz Syrialılar'a (Leukosyroi) ait olduğunu yazmaktadır. Söylencesel Amazonlar, yurtları Thermodon dolaylarında olduğu sanılan avcılık ve savaşla uğraşan bir kadın toplumdur.

İÖ VII. yy ortalarında başlayarak Helenler Karadeniz'in güney kıyılarında koloniler kurmaya başladılar. Kimileri zamanla önemli site durumuna geldi. İÖ VII. yy'da Foçalı denizcilerce kurulan ya da Helenleştirilen Amisos, günümüzdeki Samsun Kenti'nin bitişiğinde Karasamsun denilen yerdeydi. Helenler başlangıçta yerli barbar dedikleri halkla ilişki kurmaktan kaçındılar, kültürlerinin etkisi kentlerle sınırlı kaldı. Zamanla bu kültür, kıyı boyunca yayıldı.

Helen kolonilerinin kuruluşunun hemen arkasından Amisos İÖ VI. yy ortalarında, tüm Anadolu'yla birlikte Pers egemenliğine girdi. Ancak, yörede Pers kültürünün etkisi sınırlı kalmıştır. Sitelerdeki Helenler'le yerli halk, kendi kültürlerini korumuştur.

İskender'in Asya seferinden sonra, Yakındoğu'da Yunan kültürünün yerli kültürlerle karışıp kaynaşması sonucu yeni kültür ortamları ortaya çıkmıştır. Helenistik Dönem denilen bu kültür çağı, Anadolu'da yaklaşık İÖ 300-İÖ 30 arasına tarihlenmektedir. Amisos Helenistik Dönem'de Anadolu'da ortaya çıkan Pontos Krallığı'nın egemenlik alanındaydı. Pers soyundan gelen Pontos kralları yerli kültürle Yunan ve Pers kültürlerini birleştirmek istemişlerdir. Bu dönemde Amisos, krallığın büyük merkezlerinden biriydi. Kent, büyük yapılarla süslenmişti. Burada Pontos Kralı Mitridates Evpator'un sık sık kaldığı bir sarayı vardı. Kral ayrıca tapınaklar yaptırmış, sularla çevrili Evpatoria adlı yeni bir mahalleyle kenti genişletmişti. Mitridates'in annesi de Stefane Gölü'nün (Ladik Gölü) kıyısında kendi adıyla Laodikeia (Ladik) Kenti'ni kurmuştu.

Roma Dönemi'nin ilk yıllarında yazar Amasyalı coğrafyacı Strabon, Amisos ve çevresine ilişkin bilgi vermektedir. Amisos tanrılaştırılmış Caesar'ca bağımsız kent ilan edilmiş, sonra Antonius'ca krallara verilmiş, Tiran Straton döneminde kentin durumu bozulmuştur. Aktion Savaşı'ndan sonra Augustus, Amisos'u yeniden bağımsız kent durumuna getirmiştir. Hayls (Kızılırmak) ile Amisos arasında Gazeletonis, verimli bir ülkedir. Burada yumuşak yünlü koyon sürüleri, başka yerlerde az olan ceylanlar vardır. Themiskyra Ovası'nın bir yanı deniz, bir yanı güzel ormanlarla örtülü dağlardır. Dağlardan çıkan küçük akarsularla beslenen Thermodon, ova boyunca akar. Anadolu'nun sularını denize taşıyan İris (Yeşilirmak) de aynı ovadın hiç kıtlık olmaz. Her zaman nemli ve at sürmeleri vardır. Ak darı ve süpürge otu bulunur. Dağ eteklerinde elma, armut, üzüm, fındık vb. yetişmektedir. Amisos'un güneyinde Phazemonitis'te sağlığa yararlı sıcak su kaynakları vardır. Pompeius, Phazemon Köyü'ndeki yerleşmeyi Neopolitis adıyla kent yapmıştır. Stefane'de (Ladik Gölü) pek çok balık ve çevresinde çeşitli otlar vardır. Gölün kıyısında terk edilmiş İkazari Kalesi ve bir saray yıkıntısı bulunmaktadır.

Hristiyanlık'ın yayılmasıyla Pagan Çağı kültürü sona ermiş, kültürel yapı Hristiyanlık temelinde yeniden biçimlenmiştir. Bizans Dönemi'nde Samsun yöresi dilde ve kültürde Helenleşmiştir.

TÜRKLER'DEN SONRA: Malazgirt Savaşı'ndan sonra Türkler, yurt tutmak amacıyla Anadolu'da yayılmaya başladılar. 1086'da Danişmendliler Samsun'u kuşattılsa da ele geçiremediler. Ancak, Samsun'un yakınında yeni bir kent kurdular. Bundan sonra eski kente "Hristiyan Samsun" dendi.

XI.yy'da Cenevizliler Karadeniz limanlarının yönetimini, bu arada Samsun'u (eski) da ele geçirdiler.

XIII.yy'ın ikinci yarısında Sinop yöresinde yaşayan Türkmen boylarından Çepniler, Samsun-Giresun arasında, Canik Dağları'na yerleştiler.

Osmanlılar'dan önce Samsun yöresi bir takım küçük beyliklerin elindeydi. Çarşamba-Terme'de Taceddinoğulları, Samsun'da Kubadoğulları, Vezirköprü-Havza'da Taşanoğulları bulunuyordu. Eski Samsun bir Ceneviz kolonisiydi. Osmanlı kuşatımında Cenevizliler kenti yakıp gemileriyle kaçtılar. Eski kent yıkıntıya döndü. Türkler'in "Kara samsun" dedikleri bu yere bir daha yerleşilmedi. Hristiyan Samsun-Müslüman ikilemi de sona erdi.

XX. YY'A GİRERKEN: XIX.yy başlarında Samsun, yaklaşık 2.000 nüfuslu küçük bir kasabaydı. XIX.yy'ın ilk yarısında Karadeniz'in buharlı gemilere açılışı daha sonra tütün tarımıyla Samsun hızla gelişmeye başlamıştır. Moltke, 1338'de Samsun'u görünüşü pek hoş olan bir kasaba olarak nitelendirmektedir. Bir çok güzel yapılı Türk konağı, birkaç taş cami ve han, uzaktan göze çarpmaktadır. Kasaba bir zeytin ormanı ile çevrilidir. Feruhan Bey'e göre Samsun'da 500 Türk, 240 Rum, 60 Ermeni ve birkaç Avrupalı evi vardır. Her topluluk, ayrı mahallelerde oturmaktadır. Kıyıda ki Türk, mahallesinde bedesten, han, hamam, 7 cami, 4 türbe bulunmaktadır. Yamaçlardaki Rum ve Ermeni mahallelerinde birer kilise ve okul vardır.

XIX.yy'ın ikinci yarısında tütün tarımı ve ticareti gelişince çok sayıda Rum ve Ermeni Samsun'a yerleşti kentin ekonomisi bunların eline geçti. Ayrıca doğu ticareti ile uğraşan Fransızlar, Belçikalılar, Amerikalılar, Ruslar kentte tütün alım ve işleme kuruluşları, bankalar açtılar. XIX.yy'ın sonlarında 11.000 olan kent nüfusunun ancak 1/3'ü Müslüman'dı. Doğu ticareti ülkenin çıkarlarına aykırı olmakla birlikte kentte zenginlik, canlılık getirmiş, batı kültürünün kimi öğeleri kent yaşamına girmiştir.

XIX.yy ortalarında Kafkasya dan göç eden Müslüman öğelerin bir bölümü Samsun'a yerleştirilmişti. Bunlar topluca yerleştikleri birimlerde kültür adacıkları oluşturmuşlardır.

1869 yangınında Samsun, hemen hemen tümüyle yandı. Kent planını yapan Fransız mimar, caddeleri denize dik ve birbirine koşut biçimde düzenleyerek, deniz anasını en yüksek sırtlara ulaşmasını sağlamıştır.

Rum Pontos hareketinin kışkırtmalarından önce Türk'lerle Gayri Müslim öğelerin iyi ilişkiler kurduğu gözlemlenmektedir." Türk'lerle Rumlar ve Ermenilerle birbirleriyle ticari ve sosyal hayatta sık sık görüşürlerdi. Ermeni ve Rum'lar adeta Türkleşmişlerdi. Bayramlarda bile her iki taraf birbirlerine giderler, sırası geldikçe Türkler et, onlarda çörek ve yumurta gönderirlerdi."

Avrupa emperyalizmi Anadolu ticaretine el koyma girişiminde Rum nüfusa dayanmaktaydı. Karadeniz kıyılarında kurulması amaçlanan Pontos devletine baş kent yapılmak istenen Samsun'da Rum nüfus bilinçli olarak artırıldı. Bu çabalar II. Meşrutiyetten sonrada daha da yoğunlaştırıldı. Samsun'da bir "Rum Muhaciri Cemiyeti" kuruldu. Türkçe konuşan Ortodoks Hristyanlar'a Rumca öğretilerek Rumlaştırıldı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yörede etkin Rum çeteleri toplumsal yaşamı alt üst etmiştir.

CUMHURİYET DÖNEMİ: Cumhuriyet'ten sonra Anadolu'daki Rumlar, Batı Trakya'daki Türkler'le değiştirildi. Özgün kültürleriyle kültürel yapıya renk katan bu ögeler, ilin toplumsal-ekonomik yaşamına uymakta zorluk çekmediler.

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki dönüşümler, kültürel yapıyı etkilemekte gecikmedi. Bir ticaret kenti olan Samsun'da geleneksel yapının çözülüşü daha önce başlamıştı. Eğitim kurumları, Halkevleri, müzik, tiyatro, spor vb alanlarındaki etkinlikleriyle ilin kültürel yaşamını canlandırmıştır. Samsun Halkevi'nin yayın organı 19 Mayıs il tarihinin, kültürünün araştırılmasına katkıda bulunmuştur. Dergi yerel sanatçıların ürünleri- ne yayınlanma olanağı da sağlamaktaydı.

1950'lerdeki toplumsal değişme sürecine koşut olarak, geleneksel kültürel yapının çözülmesi de hızlandı. Barınma, beslenme, giyim-kuşam, sağlık vb alanlarında çağdaş değerler yaygınlaştı. Kentsel nüfus büyümüş, gelir düzeyindeki farklılıktan kaynaklanan ayrı yaşama biçimleri ortaya çıkmıştır. 1950'lerde yüksek gelir grubunun konut alanı olarak oluşan Elli Altılar semtinin yerini, 1970'lerde denize yakınlığı nedeniyle Atakum bölgesi almaktadır. Düşük gelir gruplarının yaşadığı Zeytinlik, İlyasköy, Hastane, Söğütlübahçe mahallelerinde alt kültürlerin olduğu görülmektedir.

Bir kıyı kenti olmasına karşın Samsun, denizden yoksun bir kent görünümündedir. Demiryolu, bir bakıma kenti denizden koparmıştır. Liman yapımı sırasında denizden kazanılan alana kurulan Samsun Fuarı, bu görünümü daha da pekiştirmiş, denizden yararlanma olanakları daralmıştır. Kıyı kentlerine özgü nitelik Samsun'da yoktur.

1960'lardan sonra kurumsal kültür etkinliklerinde bir kıpırdama görülmektedir. 19 Mayıs Tiyatrosu, Oda Tiyatrosu, Sinema Dostlar Derneği, Samsun Satranç Derneği girişimleri, bir süre sonra etkinliklerine son vermişlerdir. 1970'ten bu yana çalışmalarını sürdüren Samsun Musiki Cemiyeti'nin konserleri kentteki tek kurumsal kültür etkinliğidir.

1970'lerde ivme kazanan sanayileşme, yeni kültürel oluşumların da kaynağı olmaktadır.

KÜLTÜREL GELENEĞİN ÖĞELERİ

YAŞAMA BİÇİMİ : Doğu ve Batı Karadeniz'in kesiştiği noktada bulunan Samsun'un toplumsal yapısında yoğun bir çeşitlilik görülür. Doğal konum yanında, ilin tarihsel evrimi bu çeşitliliği oluşturan etkenlerdendir. XIX.yy ve XX.yy başlarındaki göçlerle hızlanan toplumsal devingenlik, iş-uğraş, yerleşim alanlarını etkilemiş, yaşama biçimine yeni boyutlar kazandırmıştır. Özellikle tütün ekimi, Samsun'a önemli bir ayrıcalık sağlamıştır. İl, erken tarihlerde dünya pazarlarına ve çeşitli etkileşimlere açılmıştır. Merkezde yerli ve yabancı nüfusu içeren yüksek gelir grupları bir kültür adacığı oluşturmuş; seçkin yaşama biçimi, toplumsal dokuda, kentin yapısında bir farklılaşma yaratmış, kırsal yörelerden de belirgin bir kopuşa yol açmıştır.

Göçlerle etkisini yitiren toplumsal farklılaşma Cumhuriyet Dönemi'nde de gözlenmektedir. İ.Habib Sevük 1936'daki gezisinde bu olgunun kent planına yansımaları anlatır. Kenti "denizden bakarken sağdan sola doğru gittikçe" alanları daralıp, yükseklikleri azalan dört üçgen biçiminde tanımlamaktadır. "En aşağıdaki müselles (üçgen) şehrin en dolgun ve en büyük kısmı; orta yerde sarı boyalı bir kilise, belli eskide orası Hristiyan mahallesi olacak. İkinci müselles; iç dört minare; belli burası da Samsun'un en Müslüman yeri. Üçüncü müselles, ötekilerden daha basık büyük gövdeli yapılar ve tütün depoları; anlaşılıyor, şehrin ticaret merkezi orası, En solda sonuncu kısım, bu müsellesin sivriligi daha belirsiz, sahilde kocaman duruşlu hükümet konağı, ortada mektepler, en kıyıda bir lise; belli resmi Samsun orada. Bu son iki kısımda hiç minare yok. Demek ki Samsun'un iki sağı daha eski ve iki solu daha yeni" (Sevik,s.203).

Balkan göçmenlerinin yoğunluk ve yaygınlık kazandırdığı tütün üretimiyle ildeki yüksek gelir düzeyi korunmuştur. Göçmenlerin varsıl kesimi de kentteki seçkinci yaşama katılmıştır. Büyük merkezlerle ilişkiler çağdaş değerlerin toplumsal yaşama girişini hızlandırmıştır. Yoksulların yerleştiği kırsal kesimdeyse göçmenliğin sorunları, gelenekselliğin korunmasıyla önce çıkmış, kapalı yapılar oluşmuştur.

1950 sonrasında demir ve karayolu bağlantıları genişleyince Samsun, bölgenin en canlı merkezlerinden biri konumuna gelmiştir. Karadeniz ve Orta Anadolu'nun genellikle birkaç ürüne dayalı üretim yapısına karşılık, Samsun'un ürün çeşitliliği, bu çevrelerle ilişkilerin, genişlemesi yol açmıştır. Ulaşım bağlantıları, il merkezi ve kıyı yöresinde toplu ve yol üstü yerleşimleri yaygınlaştırmıştır. Bu köylerde kapalı ekonomik ve toplumsal yapı kırılırken, çevre etkileşimi, merkezlerle bağlantı hızlanmıştır.

Aile ekonomisine bağlı, ev içi çalışma yanında, tütün işletmeciliği nüfusun önemli bir bölümüne iş alanı yaratmıştır. Kadınlarda -yöreye göre- erken dönemlerde çalışma yaşamına girmiştir. Toplumsal ilişkilerdeki görece serbestlikle bu durumun önemli payı vardır. Kazanç olgusu, satın alma eğilimini yaygınlaştırmıştır.

Sanayileşme, ticaretin gelişmesi, 1970'li yıllarda Samsun'un yeniden çekim alanına dönüştürmüştür. Verimli ovalarıyla Bafra, Çarşamba ilçeleri de kentsel nitelik kazanan merkezlerdendir. Hizmet kesimindeki gelişmelerle, nüfus yoğunlaşmasıyla Vezirköprü'de de aynı süreç gözlenmektedir. İl merkezinde uğraş, geçim kaynakları, eğitim düzeyi gibi etkenlerle birbirinden ayrılan topluluklar da, farklı yaşam biçimleri gözlenmektedir.

Hemen her birinin farklı konuları simgelediği Samsun'da iç göçler, toplumsal katmanlaşmayı oluşturan başlıca öğelerdendir. Kentleşme süresince, çağdaş değerler günlük yaşama girerken, kırsal yöreye özgü türesel etkenler de çeşitli eğilimlerle ortaya çıkmaktadır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Halk evleri'yle başlayan kültürel etkinlikler konserlere, tiyatroya, balolara ilgiyi arttırmış, ve eğitim görmüş ya da gören çevrelerde toplumsal ilişkileri yaygınlaştırmıştır.

GIYİM-KUŞAM : Karadeniz Bölgesi'nin geleneksel giyim-kuşam özellikleri Samsun içinde geçerlidir. Kadınlarda peştamal, kefiye, çatma gibi üst giysileri; erkeklerde çapula yemeni gibi ayakkabı türleri, "İngiliz külodu" denen pantolon biçimi yöresel özelliktedir. Ancak eskiden il merkezinde oluşan değişik kültür katmanları seçkinleşme eğilimlerini artırmıştır. Büyük merkezlerle ilişkilerin en belirgin yansımaları da giyim-kuşamda görülmüştür. Ayrıca gelir düzeyi de, giyim-kuşamda görülmüştür. Ayrıca gelir düzeyi de, giyim-kuşamın biçimlenmesinde etkili olmuştur. Erkeklerde diktirme yerine, mağazadan giyinme 1950'lerde hemen il bütünü için geçerlilik kazanmıştır. Kadın giyiminde yerel özellikler kırsal kesimde uzunca bir süre korunmuştur. Kavak ve Çarşamba yöresinde bu durum daha açık bir biçimde gözlenmektedir.

Geleneksel erkek giyiminde başlıklar çeşitlidir. Kırsal kesimde el örgüsü “kalabak” kullanılırken, merkezlerde fes giyilip, üstüne de alı yemeni bağlanmaktadır. Yaşlılarda da el örgüsü takkeler yaygındır. Cumhuriyet Dönemi’nde genellikle kasket, fôtr şapka giyilmeye başlanmıştır.

Ak bez ya da ketenden, uzun kollu “içlik”e erkek giyiminde de rastlanır. Gömlek üzerine “avcı yeleği” ile aba giyilir. Kimi kesimlerde çuha ve bezden, elde dikilen mintan-çakşır biçimi üst giyimine rastlanmaktadır. Erkekler en çok “İngiliz külodu ya da “külot pantolon” giyer. Bunlar dizden aşağısı oldukça dar, yanları sık düğmelidir. Bu pantolonun arkası bol biçimine de “zıpka” denmektedir. Yağışlı mevsimlerde kalın kumaştan tozluk biçimi “çamurluk” takılır. Ayakkabılar çeşitlidir. Kırsal kesimde çapula ve çarığın yerini lastik ayakkabılar almıştır. Kasabalarda yemeni yaygındır. Çapula, düz yemeninin ökçeli ve arkası uzun konçlu biçimidir. Sivri burunlu, yüksek topuklu, yandan bağcıklı kundurular yabanlık olarak giyilmektedir.

Erken dönemlerde başlayan kentleşmeye koşut olarak, geleneksel giysiler hızlı bir değişime uğramıştır. Moda, kentlerde ve kırsal kesimde hem kadın, hem erkek giyimini etkileyici-biçimlendirici bir nitelik almıştır.

BESLENME BİÇİMLERİ: Mısır, lahana ve fasulyenin ağırlık taşıdığı Karadeniz mutfağı, Samsun’da et, pirinç ve hamurlu yiyeceklerle çeşitlilik kazanmaktadır. Kaz, tavuk, ördek gibi kümes hayvanları yörenin geleneksel beslenmesinde önemli bir yer tutar. Tirit, lepsi, herse, kaz çevirmesi kümes hayvanlarından yapılan yemeklerdir. Yumurta, en sık kullanılan “öğün vacak” yiyecektir. Kır otlarından yemek yapma, çeşni biçiminde yararlanma alışkanlığı yörede de yaygındır. Isırgan, kırçın, kaldırayak gibi bitkilerden kavurma ya da çorba yapılır. Kinzi denen otta daha çok baharat yerini tutmaktadır.

Mısır, kullanım alanına göre fırınlanarak, sesrenlerde kurutularak, değirmende öğütülerek, bulgur gibi dövülerek hazırlanır. Kimi kesimlerde mısır ekmeği tüketimi, buğday ekmeği ölçüsünde yaygındır. Merkez İlçe ve çevresinde özellikle Pazar günleri pide yaptırma alışkanlığı vardır. Buğday unundan, ortası açık “Çarşamba pidesi yörede ünlüdür. Ev ocaklarında, fırınlarda pişirilen mısır pastası da günlük yiyeceklerdendir. Dövülmüş mısırdan dibek çorbası fırınlanmış mısır unundan yapılan kaçamak özgün yemekler arasındadır.

İlin özgün yemeklerinden "lepsi" tavuk eti ve mısır unu ile yapılmaktadır. Pişirilen tavuk parçalanır, tencerede kaynayan suya atılır. Üzerine mısır unu ile yapılmaktadır. Pişirilen tavuk parçalanır, tencerede kaynayan suya atılır. Üzerine mısır unu eklenir., muhallebi kıvamına gelinceye dek ocakta tutulur. Sarımsak, biber, kinzi gibi baharatlardan hazırlanan terbiye yemeğin üstünde gezdirilir ve sofraya alınır. Lahana, fasulye, patlıcan ve domatesten yemek yapılmakta, kışlık turşu kurulmaktadır. Patlıcan ve fasulye kurutulularak kışın kullanılır. Fasulye kavurması, yörenin özgün yemeklerindedir. "Üvez" pekmezi yöreye özgü bir tatlıdır. İlin kebab çeşitleri arasında patlıcandan yapılanlar başta gelmektedir.

Tirit: İyi beslenmiş kaz kesilip temizlendikten sonra haşlanır, suyundan pilav yapılır, bir tepsiye alınır. Kaz eti parçalar halinde pilavın üstüne yayılır. Bu arada açılan yufkalar saçda pişirilir. Kalan suyla bunlar ıslatılır, pilav ve etin üzerine kapatılır. Sofraya alındığında elle yenilir. Yanında ayran ya da yoğurt bulundurulur

İNANÇLAR VE TÖRESEL YAPI: Cumhuriyet Dönemi'nde önce yörede Rum ve Ermeni nüfusun yoğunluğu, inançlar ve töresel yapıya da belirgin bir çeşitlilik kazandırmıştır. Savaş yılları ve sonrasında bu kesimler ayrılmış, "mübadil" denen Balkan göçmenlerinin gelişiyile inançlardaki farklılık ortadan kalkmıştır. Ancak, yaşama biçimlerinden kaynaklanan gelenekler, toplumsal değerler özellikle töresel yapıda çeşitliliği başka boyutlarda sürdürmüştür. Yakın dönemdeyse, inançlar ve töresel yapıda ki çeşitlilik kır-kent ayrımında belirginleşmektedir. Göçmenliğin etkileri, kırsal kesimde toplumsal değişimin yavaşlığı inanç ve törelere güçlülük kazandırmaktadır. Çağdaş değerlerle biçimlenen merkezlerin yaşamında da yakın çevreden alınan göçlerle bu etki yaygınlaşmaktadır.

DİNSEL YAPI VE BOŞ İNANLAR: Kafkasya ve Balkanlar'dan gelen göçmen topluluklarının öbekleşerek yerleşmeleriyle başlangıçta kapalı yapılar oluşmuştur. Toplumsal ilişki ve iletişimin kısıtlı olduğu bu dönemde, dinsel değerler etkindir. Göçmenlerin dine bağlılığı kentleşmenin yoğunlaştığı yörelerde etkisini yitirmiştir. 1950'lerde siyasal tutumlarla güçlenen ve yaygınlaşan dinsel örgütlenmeler, 1960'larda "Kuran Kursu", "Cami Yaptırma Cemiyeti" gibi kurumlara dönüşmüştür. 1968 belirlemelerinde ilde 251 cami yaptırma, 47 Kuran kursu derneği saptanmıştır.

Kavak ve Ladik ilçelerinde Alevi topluluklar yaşamaktadır. Din ulularının “ermiş”lerin yattığına inanılan türbeler, gömütler, ziyaret, adak yerleri olarak ilgi görmektedir, dinseliliğin yoğunlaştığı alanların başında gelmektedir. Merkez İlçe’nin Kabristan Sokağı’ndaki Seyyid Kudbettin, İlcek Mahallesi’ndeki Ese Baba ve Kılıç Dede türbeleri çeşitli dileklerle ziyaret edilmektedir. Seyyid Kutbettin Türbesi’ne genellikle genç kızlar ve anaları, kısmet açma dileğiyle gitmektedir. Fatıha okunduktan sonra türbenin önünde namaz kılınır. Bu türbenin önündeki iki büyük topu kaldırmak, kalıntıları yıkmakla görevlendirilen bir yüzbaşının, görevini yerine getirdikten sonra öldüğü söylenmektedir. Türbenin yukarısındaki çeşmenin suyu akşamüzeri kesilir. Kılıç Dede Türbesi’nde dileğin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini anlamak için duvara taş yapıştırılmaktadır. Mum adama ve yakma uygulamasıyla duvarda oluşan yapışkanlık bu inancı güçlendirmektedir.

Terme’ye bağlı Dibekli Köyü’ndeki Şeyh Cüneyd Türbesi en çok ilgi gören ziyaret yeridir. Cüneyd-i Bağdadi’ye ilişkin söylenceler, inançlar bu ilgiyi artırmaktadır. Türbenin yanındaki su gözesinden ancak yararlı işler için su alınabileceğine, kötü niyetle yaklaşıldığında suyun kendiliğinden kesileceğine inanılır. Ziyaretler genellikle pazartesi ve Perşembe günleri yapılmaktadır.

EVLENME GELENEKLERİ: Kentleşmenin ve çevre etkileşiminin en belirgin izleri evlenme geleneklerindeki değişimde gözlenmektedir. Yakın zamanlara değin görücülük yoluyla evlenilirdi. Günümüzde kız ve erkeğin birbirini beğenerek evliliğe karar vermeleri köylere dek yaygınlaşmıştır. Kızlar 18-20, erkekler 20-25 yaşlarında evlenir.

Göçmenlerde ve kentlerde rastlanmayan başlık parası geleneği yerli halk arasında sürmektedir. Köylerde yer yer görülen düğün geleneklerinin yerini kentlerde salonlarda yapılan nikah törenleri ve eğlenceler almıştır.

Evlenme çağındaki erkeğin istediği biri varsa, bunu yakınları aracılığıyla anasına iletilir. Durum aile büyüklerine açıldıktan sonra kız evinin görüşü alınarak “kız bakma” ya gidilir. Dünürlüğe karar verilirse, bir hafta sonrası için sözleşir. Bu kez güvey adayının babası, yakınları, muhtar, hoca gibi köy-çevre önde gelenleri “kız isteme” ye gider. Uğurlu olacağı inancıyla bu görüşme pazartesi ya da Cuma akşamına rastlatılır. Babalar söze girmez, konuşma “vekil”ler aracılığıyla sürer.

Yemek sonrasında söz kesme için gün kararlaştırılır; nişan düğün tarihleri belirlenir. Ayrıca isteniyorsa başlık, çeyiz, takı ve armağanların listesi erkek yanına iletilir. Liste onaylanırsa nişan hazırlıklarına başlanır. İstenenler çok bulunursa listede kimi düşmeler indirimler yapılarak kız yanına gönderilir. Kız evinin karşı çıkması durumunda aracılar anlaşmayı sağlar. Sözlüler eskiden düğüne dek birbiri ile görüşmez. Kimi kesimlerde güvey adayı nişan töreninde katılmazdı pazartesi yada perşembe günü yapılan nişada iki ailenin yakınları karşılaştırılan takıları geline takar. Düğüne dek geçen sürede ise çeyiz haazırlıkları tamamlanır. Güvey yanı kına gecesinden bir hafta önce komşularını bir kalıp sabun, yakınlarında baklava ile kınaya çağırır. Yakınlar baklava tepsilerine bahşiş koyarak geri gönderir. Ladik çevresindeyse düğünlerin Perşembe günü başlatılır. Cuma sabahı Güveyinin arkadaşları “soku dönme”ye başlar. Çevreden getirilen yarmalar dibek teşinde çeşitli eğlenceler arasında dövülür. Daha sonra kız evinden gönderilen giysiler, harmanda güveye giydirilir. Düğün kış aylarına rastlıyorsa, harman süpürülerek bir kilim serilir. Giysiler bunun üstüne konur. Güveyi yiğitbaşı ve sağdıç giydirebilir. Saklanan kimi giysiler bahşiş karşılığında ortaya çıkarılır. Güvey giyinirken dualar okunur. Tören bitince eğlence başlar.

Gelini, “kızbaşı” denen kadın “yunak”ta yıkayıp giydirir. At üstünde davul zurna eşliğinde evine götürülür. Akşam kına gecesi düzenlenir. Erkek evinden gelen kına yakılırken kaynanayada güveyin bir yakını armağan, bahşiş vermeden gelin avucunu açmaz. kına yakıldıktan sonra çağrılılar armağanlarını gelinin başından atar ve yüzü örtülür. eğlenceler geç saatlere dek sürer. Çarşamba yöresinde kararlaştırılan çeyiz ve eşya cumartesi öğleden sonra kız evine götürülür. Buna “Sersene götürmesi” denir. Gelin giydirilir ve büyüklerinin elini öptükten sonra oyunu açar, yerini arkadaşlarına bırakarak köşesine çekilir. Güvey yanı ayrıldıktan sonrada kızlar eğlenceyi sürdürür. Dağılırken herkeze “gece kınası” verilir. Biri kız, biri evli iki arkadaşı geceyi gelinin yanında geçirir.

Ertesi gün öğle sularında düğün alayı yola çıkar. Kız evinin önüne uzunca bir sırık dikilir. Tepesinde bir yumurta bağlanır. Gelenler yumurtayı silah atışı ile kırana dek eğlenceler sürer. Yağlı sırığa tırmanmada düğün eğlencelerindendir. güvey yanından bahşişi verilmedikçe kız evinin kapısı açılmaz. Gelin evden çıkarılmaz. Gelin başı bağlandıktan sonra kardeşi yada bir yakınınca ata, arabaya bindirilir.

Alay yöredeki mezarlığın çevresinde üç kez dolanarak düğün evine gider. Arabadan indirilen gelin büyükçe bir kazan ters çevrilerek zerine bastırılır. merdivenlere yada kapının eşiğine ibrikle su dökerek içeri girer. yüzünü kardeşi açar ve geri döner. Gelinin yanında kalan yenge çeyizi açar. odayı hazırlar. Düğün evi önünde güvey sağdıcısında katıldığı eğlenceler düzenlenir. Dinsel nikahtan sonra gelinle güvey aynı odaya alınır. Düğün yemeğini aynı kaşıkla yerler. Tepsi dışarıya verilince güveyin orada bekleyen arkadaşları da yemekte tadar.

Gerdek sonrasında yenge gelini yıkar, giydirir, kaynanasının, kayınbabasının eli öptürülür ve “duvak günü” denen kadınlar ara eğlenceler düzenlenir. Gelin bu eğlencede bir avuç pirinci yere saçar. Düğünün haftasında kız anası gelin ve güveyi yemeğe çağırır . Bu yemekte güveyin kaşık çalıp armağan karşılığı geri vermesi geleneği yörede yaygındır. Yemekte sağdıçlar da bulunur. Ertesi haftada kız yanı yemeğe çağırılır. 15 gün asılı kalan çeyizi gelin ile Anası toplar. “bohça çıkacak” kişilerin bohçalarını gelin ve kaynana birlikte götürürler. Buna el öpmekte denilir.

GELEENKSEL EL SANATLARI: İlde bez dokumacılığı en yaygın el sanatı idi. Bez dokumacılığında keten, yün ve pamuk kullanılırdı. Keten dokumacılığı Bafra ilçesinde, Çarşamba ilçesine bağlı köylerde yaygındı. Kalın dokunan keten bezleri dayanıklı olduklarından orak gömleği, dış giyimlik yada örtü bezi yapımında kullanılır. Dağ köylerinde yün dokumalar, Havza ilçesine bağlı köylerde ise pamuktan gömleklik, yünden kazaki deniler şalvar dokumalar vardır.

MİMARLIK: Samsun ve yöresinde konut Mimarisi doğu Karadeniz Bölgesi ile Orta Anadolu Mimarisinin etkisindedir. Kıyıya koşut yüksek dağlarla Anadolu’dan ayrılan Doğu Karadeniz’den Mimari ve yerleşim biçimi büyük ayrılıklar gösterir. Buna karşın Samsun yolu ile Karadenize gelindiğinde, aradaki bölge farkı, Mimari ve şehircilik yönünden pek hissedilmez. Doğu Karadenizdeki dağlık yerleşme karşılık, Samsun’da düz alanların varlığı daha toplu yerleşmelere olanak sağlamıştır. Yinede Anadolu köylerindeki sıkışıklığa rastlanmaz. Çivri köyü, toplu yerleşime geçişi ilginç örneklerindendir. Köylerde salon ve odalardan oluşan kare planlı evler yaygındır. Bunlar taşlara oturtularak toprağın neminden koparılmıştır. Yapının kuzeyine üstü kapalı, çevresi ahiap parmaklıklı çardak eklenmiştir.

İklimin yumuşaklığı ev dışında oturma, iş yapma olanağı sağlar. Yazın Aile bireyleri burada bir araya gelir, tütün dizerler. Bu bölüm, kışın kapatılarak odaya dönüştürülmektedir. Öndeki ana giriş dışında, bahçe ile ilişkiyi sağlayan arka kapı vardır. Odalar tahta döşemelidir. Tavanlar ahşap kirişler üstüne tahta kaplamadır. Eğimli beşik yada kırma çatılar kiremitle örtülmüştür. Kıyıda içerlere doğru gidildikçe, çatılarda eğim azalmakta, oluklu yada düz saç levhalarda da çatı örtüsü olarak kullanılmaktadır.

İl merkezinde de değişik Mimariler yapılar rastlanmaktadır. Yöre koşullarıyla oluşmuş mimari yanında, düzgün kesme taştan, işçiliği özenli Ermeni ve Rum evleri de ilgi çeker.

Yörede ayrıca tümüyle düzgün kesme taştan, işçiliğiyle dikkati çeken, 2-3 katlı, girişi sütunlu, revaklı, üst katları çıkmalı, balkonlu konak türünde Rum ve Ermeni evlerde vardır.

YÖRESEL HALK EDEBİYATI: Samsun yöresel halk edebiyatında ilin devingen toplumsal yapısının izleri görülür.

Oldukça eski bir yerleşim yeri olan kente, XI. yy'dan başlayarak çeşitli Türkmen boylarına bağlı oymaklar, yerleşmiştir.

Yöre, çeşitli zamanlarda, değişik etnik grupları da barındırmıştır. Lozan antlaşması sonrası değişimde, buralara Selanik, İskeçe ve Kavala'dan gelenler yerleştirilmiştir. Daha önce Kafkasya ve Doğu Karadeniz Bölgesinden'de göçler olmuştur.

Göçlerle gelenler, bir süre kendi ürünlerinin özelliklerini korumuşlarsa da, zamanla bunlar ya yitip gitmiş ya da özgünlüğünü yitirmiştir.

HALK ŞİİRİ VE OZANLAR: Seçkilerde yöreden yetişmiş halk ozanlarına rastlanmamaktadır.

MANİLER: Samsun'da kına gecelerinde, düğünlerde, gençler arasında yapılan eğlencilerde, tarlada mani söyleme, mani atışmaları yapma geleneği günümüzde de canlılığını korumaktadır. Manilerde sevdalar, ayrılıklar dile getirilirken, yörenin doğası, ürünleri de betimlenir.

Sâ gönül vereli
Evi bargı unuttum
Ben sev diye düşeli
Ramazan'ı unuttum

Evleri çaya yakın
Gız gendüğün sakın
Sâ nazar olucak
Yeşil boncuklar dakın

Ben kemençe çalamam
Darılü bâ dayım
Dayımın kızlarında
Yokmudü benim payım

Önemli geçim kaynaklarından tütün, Çırakman Köyü manilerine de konu olmuştur.

Çırakman'ın evleri
Tütüncüdür beyleri
Tütüncülük olmasa
Ne olacak halleri

Tütün tütüne benzer
Tütün ellerde gezer
Çırakman'ın kızları
Mor menekşeye benzer

Manilere Dergeriş'ten rnekler:

Dergeriş'in başına
Yağan yağmur karmıdır?
Hey Dergeriş Dergeriş
Senin gibi varmıdır

Merdiven basak basak
Yukarı çıkmak yasak
Dergeriş'ten kız almak
Cennet'ten gl koparmak

Ağaçlarda kestane
Kestane tane tane
Dergiş'inin tütünü
řu cihanda birtane

arşamba'dan birkaç sevda manisi:
Ölürsem mezarımı
Yolun üstüne kazın
Mezarımın taşına
Sevdadan öldü yazın

Başında ipek arşaf
Etekleri kırmalı
Böyle sevda çekilmez
Gidip yarı bulmalı

Entariyi atayım
Baş ucuma atayım
Köye hastalık gelmiş
Sen kalkta ben yatayım

TARİHSEL YAPIT: 1940'ta başlatılan arkeolojik çalışmalar, Samsun'un yerleşme tarihinin Paleolitik Dönem'e değin indiğini ortaya koymuştur. Kılıç Kökten, Nimet Özgüç ve Tahsin Özgüç'ün saptadıkları höyüklerde Hitit yerleşmesinin varlığı kanıtlanmıştır. 1940-1942 arasında yüzey araştırmaları dışında, Kavak ve Dündartepe höyükleri ile Tekeköy'de (Tekeköy) kazı yapılmıştır. Yöredeki yüzey araştırmaları 1955'te sürdürmüştür, bilinen höyüklerle Gökçeboğaztepe Höyüğü eklenmiştir. 1971-1975 arasında Bahadır Alkım başkanlığındaki çalışmalarda 54 yerleşme daha saptanmıştır. 1974'te Bafra yakınlarındaki İkiztepe'de başlatılan kazılarda ele geçen buluntular, Höyüğün Hitit Dönemi'nde önemli bir kent olduğunu belgelemektedir. Tarihöncesi ve Yazılı Tarih Dönemi yerleşmelerinin oldukça yoğun olduğu anlaşılan Samsun, İÖ VII. Yy'da Miletos kolonisi olarak kurulmuştur. Helenistik dönem'de Pontos Krallığı'nın sınırları içindeki kent, daha sonra Roma ve Bizans imparatorluklarının egemenlikleri altına girmiştir. Ancak antik Amisos Kent'inde bu kültürlerin topraküstü kalıntılarına rastlanmamaktadır. Temel kazıları sırasında ise Amisos'a ilişkin kimi küçük buluntular ve mozaikler ortaya çıkmaktadır. Anadolu Selçukluları'nın liman kenti, bu özelliğini Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde de korumuştur. Ancak daha sonraları önemini yitiren Samsun, küçük bir köy görünümündedir. Bu yüzden Vezirköprü dışında yörede önemli Türk yapısına rastlanmaktadır. Vezirköprü ilçesi'nde Köprülüler'in yaptırdığı çeşitli yapılar, onarımlarla günümüze gelmiştir.

MERKEZ İLÇE: Dündartepe (Öksürüktepe) Höyüğü ile Tekkeköy kazıları ilçede tarihöncesi yerleşmelerin varlığını göstermiştir. İÖ VII. yy'da kurulmuş bir Miletos kolonisi olan Amisos'tan (Karasamsun) günümüze kalıntı ulaşmamıştır. Temel kazıları sırasında Amisos'a ilişkin yapı kalıntıları ve küçük buluntular ortaya çıkmaktadır. Türk Dönemi yapıları arasında Büyük Cami dikkati çeker.

DÜNDARTEPE (ÖKSÜRÜKTEPE): İlçenin 3 km güneydoğusundadır. 15 m yüksekliğindeki höyük, Sivas-Samsun demir yoluyla ikiye bölünmüş, büyük bir parçası yok olmuştur. Höyükte Kalkolitik, İlk Tunç ve Hitit çağlarına ilişkin üç kültür katı vardır. Höyüğün tepesindeki en son yerleşme İlk Tunç Çağı'na ilişkindir; Hitit yerleşmesine eteklerde rastlanmıştır.

TEKKEKÖY (TEKEKÖY): Dündartepe'nin 14 km güneydoğusundadır. 1940'ta Kılıç Kökten'in başlattığı kazılar, kaya sığınakları ile tütün tarlasında sürdürülmüştür. "A" kaya sığınağında 10 kat saptanmış, çok sayıda taş gereç, hayvan kemiği bulunmuştur.

"A" sığınağının karşısındaki tütün tarlasında, Hitit ve İlk Tunç Çağ kültür katları ortaya çıkarılmıştır. Hitit katında mimari kalıntı ve gömüte rastlanmamıştır. Buluntular arasında çark yapımı devetüyü, al renkli keramikler çoğunlukta-
dır. İlk Tunç Çağ katında ise, çok sayıda gömüt bulunmuştur. Doğrudan toprağa hoker durumda konmuş ölülerin yanına keramik, bıçak, kama gibi çeşitli gereçler bırakılmıştır. Ayrıca ölülerin seyrek dokunmuş bir kumaşa sarılarak gömüldükleri anlaşılmaktadır. El yapımı keramik buluntular al, kara ve kahverengidir. Kara üstüne ak boyayla yapılmış geometrik desenlerle süslü dişli, yivli çizgi bezekli kaplar dışında kabartma insan yüzlü vazolar dikkati çeker.

KALE CAMİSİ: Kuyumcular Çarşısı'ndadır. 1314'te İlhanlı Valisi Emir Timurtaş Paşa adına yaptırılmıştır. Onarımlarla mescide dönüştürülmüştür.

PAZAR CAMİSİ: Pazar Mahallesi'ndedir. XIV. Yy İlhanlı yapısıdır. Dikdörtgen planlı, ahşap çatı örtülüdür. 1819'da onarılmıştır.

ŞEYH SEYYİD KUDBEDDİN CAMİ VE TÜRBE Sİ: Osmanlı Dönemi yapısıdır. Cami ile türbe bitişiktir. Dikdörtgen planlı cami, ahşap çatıyla örtülüdür. Önünde L biçimi son cemaat yeri vardır. Caminin güneyindeki türbe kare planlı, beşik tonozludur.

İSA BABA CAMİ VE TÜRBE Sİ: XV. yy'da yapılan ilk yapı özgün biçimiyle günümüze ulaşamamıştır. Kare planlı küçük bir mescid ve türbeden oluşan yapı, 1985'te onarılmıştır. 1975-1976'daki son onarımda cami ve türbeye dönüştürülmüştür.

HACI HATUN CAMİSİ: Saathane Meydanı yakınındadır. Hatice oğlu İbrahim, 1694'te hayrat olarak yaptırmıştır. Onarımlarla büyük değişikliğe uğrayan cami, kesme taştan ve tuğla hatıllıdır. Kare planlı, tek kubbeli yapının silindirik gövdeli minaresi batıdadır.

BÜYÜK CAMİ: 1844'TE Batumlu Hacı Ali Efendi yaptırmıştır. Sultan Abdülaziz'in annesi onarttığı için Valide Camisi diye de bilinir. Kesme taştan yapının önünde beşik tonozlu son cemaat yeri vardır. Tromplu büyük kubbe yanlardan denge kuleleri ile desteklenmiştir. Kubbe kalem işleriyle; ahşap minber madalyon, yıldız motifleriyle bezelidir.

YALI CAMİSİ: Buğday Pazarı'ndadır. 1894'te Sadık bin Abdullah yaptırmıştır. Duvarlar kesme taş ve tuğladandır; kubbesi kiremitle örtülmüştür. Kare planlı ana mekanın kuzeyine sonradan son cemaat yeri eklenmiştir. Dikdörtgen kaideli minarenin taş işçiliği de duvarlarla aynıdır.

ATATÜRK ANITI: Avusturyalı heykeltıraş Heinrich Krippel'in yapıtı Hükümet Konağı yakınındaki parktır. Tunç heykel 1932'de yerine konmuştur. Kaidenin yüzlerinde, Atatürk'ün Samsun'a çıkış öyküsü betimlenmiştir. Asker giysili Atatürk, şaha kalkmış at üstündedir. Heykel kaideye, atın arka ayakları ve Kuyruğuyla oturmaktadır.

İLK ADIM ANITI: Samsun Limanı'ndaki taş anıt 1969'da açılmıştır. Dayanışmayı simgeleyen yapıt, mimar Seçkin Viter'in tasarımıdır. Ayrıca bir taş blok üstünde, "1919 Sene Mayısının 192uncu günü Samsun'a çıktım. Gazi M. Kemal" yazılıdır.

BAFRA: 1940-1942 ve 1971-1975 arasında yapılan yüzey araştırmalarında çok sayıda höyük saptanmıştır. İkiztepe'de yapılan kazılar, yörede Hitit kültürünün varlığını ortaya koymuştur. Türk Dönemi yapılarının mimari özelliği yoktur.

İKİZTEPE: İlçenin 7 km kuzeybatısındadır. Yüzey araştırmalarında İlk Tunç Çağ ile Er-Hitit Çağı'na ilişkin pek çok buluntu ele geçmiştir. İkiztepe'yi oluşturan doğal yükseltiler, I, II, III, IV olarak tanımlanır. 1974'te U. Bahadır Alkım'ın başlattığı kazıları Önder Bilgi sürdürmektedir.

TAYYAR PAŞA CAMİSİ: Cumhuriyet Meydanı'ndadır; 1869'da Tayyar Paşa yaptırmıştır. Son yıllarda camiye ibadet yeri eklenmiştir. Tek şerefeli minare özgündür.

EMİR MİRZA BEY TÜRBESİ: Bafra'ya 5 km uzaklıktaki Türbe köyü'ndedir. Kapı üstündeki yazıtta 1381'de Emir Mirza Bey'in vebadan ölen yakınları için yaptırıldığı bildirmektedir. Dörtgen planlı, moloz taştan türbe, sivri bir kubbe ile örtülüdür. İçinde Selçuklu düzeninde, üstüne ayetler yazılmış On altı lahit vardır.

HIZIR BEY TÜRBESİ: Bafra'ya 2 km uzaklıktaki Hasırlı (Mardal) Köyü'ndedir. XIV. Yy'a tarihlenen türbe İsfendiyyar Bey'in oğlu Hızır Bey'indir. Moloz taştan türbe, kubbeyle örtülüdür. Yapı define arayıcılarınca yıkıma uğratılmıştır.

Hasırlı ve Yörükler köylerindeki iki hamam kalıntısı, Alibey (1751), Kadı (1778), Mescit (1840) çeşmeleri ilçedeki öbür tarihsel yapıtlardır.

MUSTAFA PAŞA CAMİSİ: İmaret Mahallesi'ndedir. 1256'da kesme taştan yapılmış, Osmanlılar'ca iki kez onarılmıştır. Kiremit örtülü basit bir yapıdır. Kare planlı ana mekan üç neflidir. Mihrabın karşısında üç ahşap sütuna Oturan kadınlar mahfili vardır. Tek şerefeli minare ahşaptır.

HAVZA İMARETİ: İmaret Mahallesi'ndedir. 1429'da Yörgüç Paşazade Mustafa Bey yaptırmıştır. 1938-1940 arasında Samsun Valisi Fuat Tuksal'ca onartılıp Atatürk Kütüphanesi olarak halka açılmıştır. Kesme taştan yapı düz çatılıdır. Doğuda biri ana mekana, öbürü yan mekanlara açılan iki taçkapı vardır. İmaret, dikdörtgen planlı ana mekan, iki kapıyla bu mekana bağlanan üç beşik tonozlu kare odadn oluşmaktadır.

KIZGÖZÜ-ASLANAĞZI KAPLICASI: İmaret Mahallesi'ndedir. Büyük Hamam ya da Sadi Paşa Hamamı olarak bilinir. Bizans yapısının yerine 1256'da yapılmıştır. Soyunmalık, soğukluk ve sıcaklık bölümlerinden oluşan hamama basık kemerli küçük bir kapıdan girilir. İki katlı, kare planlı soyunmalık, ortası sekizgen aydınlık fenerli kubbeyle örtülüdür. Soyunma odacıkları üst kattadır. Küçük bir kapıyla soğukluğa geçilir. Burası ortada kubbeli kare mekan ile yanlarda beşik tonozlu iki dikdörtgen mekandan ve büyük bir havuzun yer aldığı sıcaklık, kubbeli kare mekanla eyvanlardan oluşur. Beşik tonozlu eyvanlar sekili, kurnalıdır.

KÜÇÜK HAMAM (ŞİFA KAPLICASI): 1429'da Amasya Emiri Mustafa Bey yaptırmıştır. Küçük bir kapıdan kare planlı soyunmalığa girilir. Soyunma yerleri, soğuk su deposu buradadır. Basık kemerli bir kapıyla beşik tonozlu hole, oradan da üç bölümlü usturalık ile sıcaklığa geçilir. Mermer kaplı sıcaklığın ortasında sekiz köşeli büyük bir havuz vardır. Sıcaklığın çevresinde setler ve mermer kurnalar vardır. Buradan küçük bir yapı ile oturma şekilleriyle çevrili halvete geçilir.

KAVAK: İlçedeki Kaledoruğu Höyüğü İlk Tunç Çağ'dan Osmanlı Dönemi'ne uzanan bir yerleşim merkezidir.

VEZİRKÖPRÜ: Köprülü ailesinin yaptırdığı cami, medrese, hamam yapıları önemlidir.

FAZIL AHMED PAŞA MEDRESESİ: Yenimahalle'dedir. 1662'de yaptırılmıştır. 1964'e değin çeşitli amaçlarla kullanılan medrese, bu tarihten sonra Halk kütüphanesi yapılmıştır. Yapının iç ve dışında pembe Karacaviran taşı kullanılmıştır. Dıştan uyumlu görünümü çıkıntı yapan derslane-mescit bozar. Dilimli kurşan kaplı kubbelerin aralarında tuğladan, kare biçimli bacalar vardır. Basık kemerli kapıdan, arkalarında medrese odalarının yer aldığı revaklı dikdörtgen avluya girilir. Kubbeli medrese odalarında ocak ve kitap rafları vardır. Kare planlı derslane-mescit kubbeyle örtülüdür. Kubbe kasnağındaki vitraylı pencereler sonradan yapılmıştır.

FAZIL AHMED PAŞA BEDESTEN VE ARASTASI: İlçe merkezindedir. XVII. Yy'da yapılmıştır. Arasta bölümü bedestenin çevresinde gelişmiştir. Dört yandan basık kemerli kapılarla girilen bedesten, kare planlı dört kubbeyle örtülü bir yapıdır. Kubbeler duvarlara bitişik tuğla kemerlere oturur. Kemer, pendentif ve kubbeler, düzgün tuğla örgüsüyle güzel bir görünüm kazanmıştır. Ana kubbeyi taşıyan tuğla kemerlerin ortada dayandığı bölümde, içeri girinti yapan kare mekan küçük kubbeyle örtülüdür. Dışarıdan ana kubbeler arasında görülen bu bölüm, dua kubbesidir. Yuvarlak kemerli kapılarla girilen arastanın kuzeyinde tonozlu dükkanlar yer alır. Bedestene bakan yüzdeki dükkanlar yer kazanmak amacıyla üçgen biçiminde yapılmıştır.

TAŞKALE HAMAMI: Taşkale Mahallesi'ndedir, Taşkale Camisi'ne bitişiktir. 1659'da Köprülü Mehmed Paşa'nın eşi Ayşe Sultan yaptırmıştır. Moloz taştandır. Soyunmalık bölümünün kubbesi dikkati çeker. Kesme taş ve tuğladan yapılmış kasnağın üstündeki kubbe ters dizilmiş kiremitlerle örtülüdür. Sivri kemerli kapıdan, ortasında sekizgen şadırvanı olan soyunmalığa girilir. Soyunmalığı çeviren setlerin önünde ayakkabıların konulduğu sivri kemerli nişler vardır. Soğukluğun girişi beşik tonoz, öbür bölüm kubbeyle örtülüdür. Sıcaklık, ortada kubbeli kare mekan ile haç planlı eyvanlardan oluşur. Eyvanlar arasındaki halvet odacıkları kubbelidir.

KÜLTÜREL ETKİNLİKLER

İlde 1910'larda başlayan kültürel etkinlikler Cumhuriyet Dönemi'nde yoğunlaşmıştır. İlk çalışmalar basın ve spor alanlarında olmuştur.

1930'dan 1950'ye değin kitaplık, sergi, tiyatro, müzik, basın vb alanlarda etkinlik gösteren Halkevleri, ilin kültür yaşamında bir canlılık yaratmıştır. Kitaplık alanında yaygın biçimde okuma odaları açarak hizmet veren kurum, her ay tiyatro gösterileri düzenlenmiştir. 1935'te Merkez ilçe Halkevi'nin çıkardığı 19 Mayıs ve Bafra Halkevi'nin yayınladığı Altın Yaprak dergileri yöre değerlerinin sergileyen zengin içerikli yayın organlarıdır.

Kurumun kapatılması (1950) büyük boşluk yaratmıştır. 1960 sonrasında kitaplık kurma ve yaşatma dernekleri ve belediyelerin girişimleriyle ilde 6'sı halk, 5'i çocuk kitaplığı olmak üzere 11 kitaplık, açılmıştır. 1979'da bunlardaki 61.939 kaynaktan 226.537 okuyucu yararlanmıştır.

1930'da Gazi Müzesi'nin kurulmasıyla başlayan müzecilik çalışmaları 1960'larda yoğunlaşmış, açılan Atatürk müzesi ve Arkeoloji Müzesi'yle 1979'da ildeki müze sayısı 3'e yükselmiştir. Gazi ve Atatürk müzelerinde Atatürk'ün kişisel eşyası, fotoğrafları, konferanslarından belgeler; Arkeoloji müzesi'nde ise ilin çeşitli yörelerinde yapılmış kazılardan buluntular sergilenmektedir. Bunlar Hitit, Frig Yunan, Roma ve Bizans dönemlerini kapsamaktadır. Halkevleri'nin kapanmasından sonra yalnız okullarda sürdürülen tiyatro çalışmaları, 1960'larda çeşitli toplulukların kurulması ve Halk Eğitim Merkezi ve Kültür Derneği'nin girişimleriyle yeniden canlanmıştır. 2 yıl etkinlik gösteren 19 Mayıs Tiyatrosu dönemin ilk tiyatrosudur. 1965'te kurulan Oda Tiyatrosu çalışmalarını il dışında da sergilemiştir.

İlde radyo, televizyon ve sinema izleyiciliği yaygındır. 1979'da 14 sinemada gösterilen 1.622 filmi 1.096.924 kişi izlemiştir. 1980'de ilde ruhsatlı 67.026 radyo ve 59.371 televizyon bulunduğu saptanmıştır.

Basın yaşamı 1910'larda başlamış, ancak yayınlar hemen her dönemde içerik açısından zayıf kalmıştır. 1950'lerde yerel gazetelerde de resmi ilan verilmeye başlayınca, gazete sayısında büyük artış olmuş, alınan önlemlere karşın ilan gazeteciliği hızla yaygınlaşmıştır. 1979'da ilde yayınlanan 13 gazetenin çoğu bu nitelikteydi.

1910'larda başlayan spor çalışmaları aynı yıllarda kurulan kul plerce sürdürülmüştür. 1940'larda kulüp çalışmalarının düzenlilik kazanması ve 1960'larda da ilk tesislerin kurulmasıyla hemen tüm dallarda yoğun bir etkinlik başlamış

KAYNAKÇA

İlimizi ve Bölgemizi Tanıyalım
Meydan Laurese
Yurt Ansiklopedisi (Cilt 7)